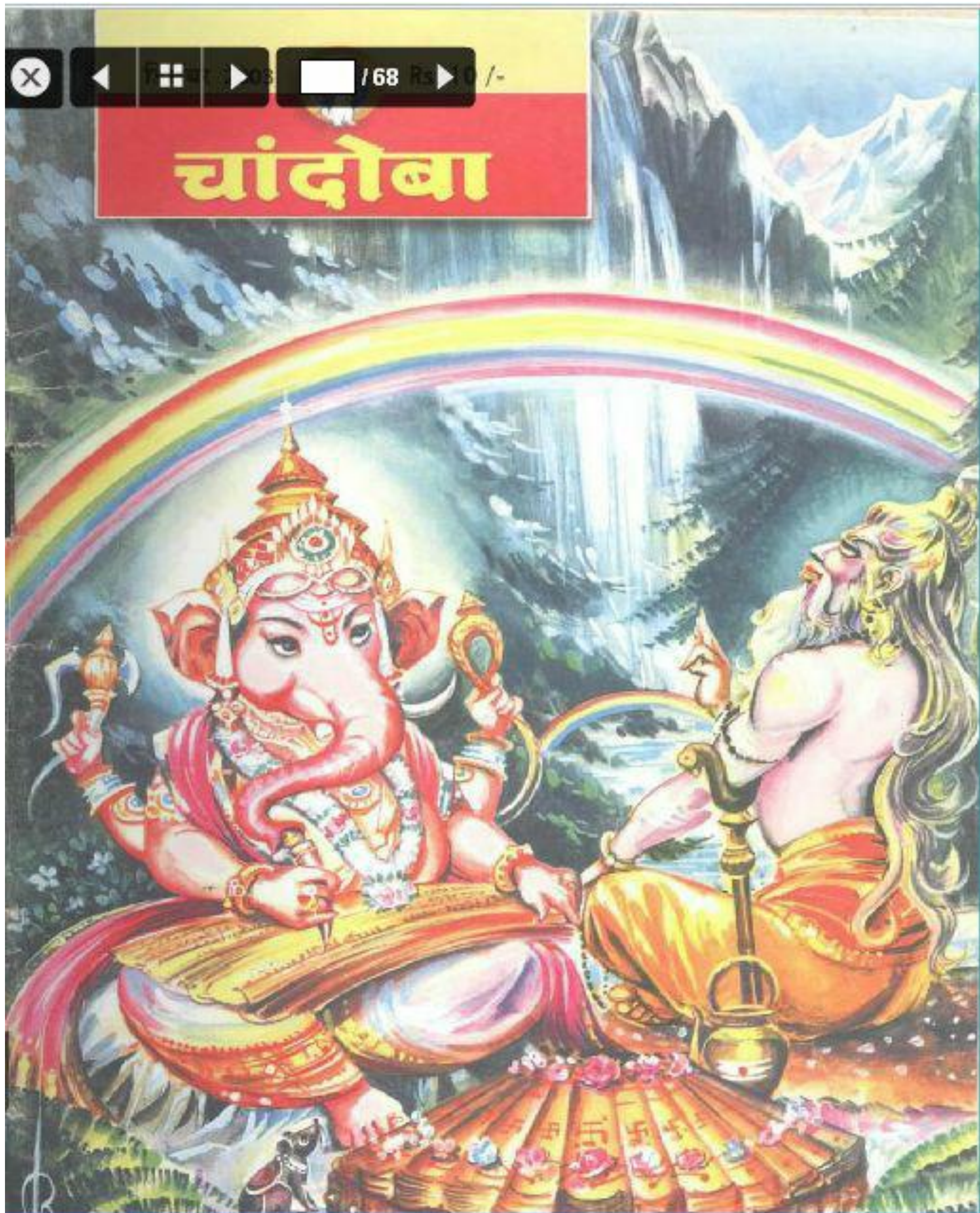

चांदोबा

सकलानंदचा सल्ला

खांदेड गांवात दर शुक्रवारी बाजार भरत असे. त्या बाजारांत चांगल्या प्रतीची गुरें खरेदी करायला दूरदूरहून लोक येत असत.

शिवानंद एक शेतकरी होता. शेतीच्या कामासाठी त्याला बैलांच्या जोडीची फारच जरूरी होती. तो खांदेडच्या बाजारांत बैल खरेदी करायला आला. पण त्या गांवी पोचेपर्यंत अंधार पडला, म्हणून त्या रात्रीपुरता एका खानावळींत मुक्काम करायचा असे त्याने ठरवले. तिथे कांही चोरांची भीती नव्हती, तरी जवळचे पांचशे रुपये खानावळीचा जो मालक होता, त्या देवनारायणजवळ सुरक्षित ठेवण्यासाठी द्यावे असे शिवानंदला वाटले. त्याने ती रक्कम देवनारायणजवळ दिली.

सकाळीं उठल्यानंतर बाजारांत जायला निघण्यापूर्वी त्याने ते पांचशे रुपये परत मागितले.

देवनारायणने आश्चर्य दाखवीत म्हटले, "पांचशे रुपये? तू मला दिले होतेस? तू भोळाभाळा आहेस की मलाच भोळसट समजतो आहेस?"

त्याचे हे उत्तर ऐकून शिवानंद एकदम घाबरला. त्याने बावरलेल्या स्वरांत म्हटले, "असं काय म्हणता आहात तुम्ही? काल रात्रींच मी नाही कां तुम्हाला पांचशे रुपये ठेवायला दिले? मी म्हटलं देखील होतं कीं बाजाराला जायच्यापूर्वीं मी ते घेईन म्हणून."

"पांचशेच काय, पांच पैसेदेखील तू मला दिलेले नाहीस. कांहीतरी खोटं सांगू नकोस." देवनारायणने कडवट स्वरांत फटकारले.

आता मात्र शिवानंद फारच घाबरला. तो तिथून निमूटपणें बाहेर आला. त्याची दीनवाणी अवस्था पाहून एका अनोळखी गांवकऱ्याने त्याला काय झालं ते विचारुन घेतलं. सगळं ऐकून घेतल्यावर तो गांवकरी शिवानंदला म्हणाला, "तुझी रक्कम परत मिळवण्याचा एक मार्ग आहे. हे बघ, या रस्त्याच्या टोंकाला एक वडाचं झाड

आहे. त्याच्या शेजारीच एक घर आहे. तिथें सकलानंद नांवाचा एक बुद्धिमान व चुतर गृहस्थ राहातो. तिथे जाऊन त्याला सारं कांही सांग."

शिवानंद सकलानंदकडे गेला. त्यावेळीं तो पारावर बसून एक पुस्तक वाचत होता. शिवानंदने आपले नांव गांव सांगितले आणि काय घडलं ते ही सांगितलं.

"जे झालं ते झालं. आता तू एक काम कर. तू आणखी पांचशे रुपये घेऊन ये. येत्या गुरुवारीं पुन्हां त्याच खानावळींत उतर आणि ते पैसे ठेवायला त्या खानावळ मालकाकडे दे. पण यावेळी मात्र राममंदिराच्या पुजाऱ्याला बरोबर घेऊन जा. त्याच्या उपस्थितींत ते पैसे तू देवनारायणजवळ दे." सकलानंदने सांगितलं. नंतरच्या गुरुवारी त्याप्रमाणे शिवानंदाने केले आणि पुजाऱ्याला बरोबर नेले. त्याच्यासमक्ष ते पैसे देवनारायणजवळ दिले.

दुसऱ्या दिवशी सकाळीं शिवानंद सकलानंदाला भेटला व त्याने विचारले, "आता यानंतर मी काय करुं ते सांगा."

"आत्ताच तिथें जा आणि ते पांचशे रुपये परत माग." सकलानंदने सल्ला दिला.

शिवानंदने परत जाऊन ते पैसे देवनारायण-कडे मागितले. पुजाऱ्यासमक्ष पैसे दिलेले होते, म्हणून ती रक्कम देवनारायणने निमूटपणे परत केली. ते काम झाल्यानंतर शिवानंद पुन्हां सकलानंदकडे आला व त्याने विचारले, "पण ते जुने पांचशे रुपये कसे वसूल करायचे ते कांही माझ्या लक्षांत येत नाही."

"तो कांही विशेष गंभीर प्रश्न नाही. आज संध्याकाळीं पुजाऱ्याला बरोबर घेऊन तू पुन्हां खानावळींत परत जा आणि देवनारायणकडे तू दिलेले पांचशे रुपये परत माग." सकलानंदने सल्ला दिला.

शिवानंद पुजाऱ्याला घेऊन खानावळींत गेला आणि त्याने आपले पांचशे रुपये मागितले. देवनारायणने कांहीही न बोलता मुकाट्याने पांचशे रुपये काढून दिले.

शिवानंद खुष झाला आणि रकमेची वसुली झाल्याबद्दल सकलानंदना मनापासून धन्यवाद देऊं लागला. तेव्हां सकलानंदने त्याला हंसतहंसत म्हटले, "पैशाच्याबाबतीत नेहमी खूप काळजी घ्यायला हवी. लबाड लोक जंगलात, खानावळींत किंवा गल्लींत देखील असतात."

जयसिंह

श्यामसिंह हा विजयपुरीचा राजा होता. जयसिंह हा त्याचा एकुलता एक मुलगा त्याचा वारस होता. आसपासच्या अनेक लहानलहान राज्यांना श्यामसिंहाने आपल्या अंकित करुन घेतले होते व विजयपुरीचे राज्य वाढवून सामर्थ्यशाली बनवले होते.

जयसिंहाने युद्धकला व राज्यशास्त्राचे शिक्षण घेतले होते व त्यांत तो निष्णात बनला होता. जयसिंहदेखील एक चांगला राज्यकर्ता व्हावा अशी त्याच्या पित्याची तीव्र इच्छा होती. पण जयसिंहाला राज्यकारभार करण्यांत स्वारस्य नव्हते. तो नेहमी आपल्याच तंद्रीत असायचा. त्याला चित्रे काढण्यांत रस होता आणि तो जास्त वेळ राजवाड्यांतच बसून घालवीत असे.

आपला मुलगा जास्त उत्साही व आनंदी असावा हे पाहाण्यासाठी श्यामसिंहाने अद्भुत नृत्य करणाऱ्या नर्तकींना निमंत्रण दिले. संगीतज्ञ मंडळींना खास बोलावून संगित सभांचे आयोजन केले. पण कांहीही उपयोग झाला नाही. जयसिंहाच्या वृत्तींत व वागण्यांत कांही फरक झाला नाही.

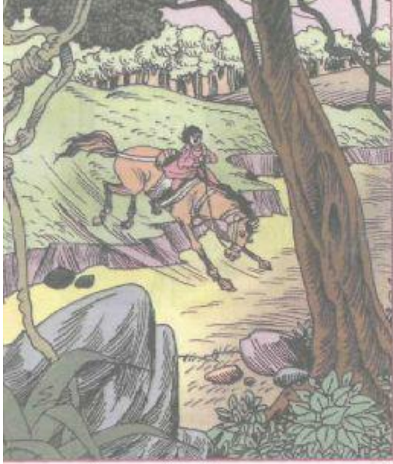
कधीकधी राज्याच्या दक्षिण भागांत असलेल्या डोंगरदऱ्यांचे नैसर्गिक सौंदर्य पाहाण्या-साठी म्हणून जयसिंह त्या भागांत जायचा व कांही दिवस तिथेंच मुक्काम करायचा. त्याचं हे भ्रमंतीचं वेड राजाला माहीत होतं.

एक दिवस श्यामसिंहाने जयसिंहाला म्हटलं, "पुत्रा, तुझी ही जीवनाबद्दल अनासक्ती, राज-कारणाबद्दल उदासीनता, याचे कारण मला कांही समजत नाही.

समुद्राच्या लाटांसारखे उचंबळून येण्याचे तुझे हे तरुण वय आहे. पण तू तर सदा गप्पगप्प असतोस. कुणाविषयी तुला खास प्रेम वाटत नाही. तू सदा कांहीतरी विचारांत गुंग असतोस. याचं कारण तरी काय आहे ते मला सांगशील कां?"

जयसिंहाने संथ आवाजांत म्हटलं, "पिताश्री, याचं कांही एक खास कारण नाही. मला अंतः-

- महर्षी -

पुरांतल्या या विलासी, थाटामाटाच्या आयुष्यांत विश्वास वाटत नाही. त्याचा मला वीट आला आहे. कांहीतरी वेगळं, नवीन शोधायच्या प्रयत्नांत मी आहे. मला राजभवनापासून कुठेतरी दूर जायची इच्छा आहे. कृपा करुन आपण याची मला अनुमती द्यावी."

श्यामसिंहाने चटकन उत्तर दिले नाही. थोडा वेळ विचार केल्यानंतर तो म्हणाला, "पुत्रा, तू विजयपुरीचा भावी राजा आहेस. माझं ऐक. कांही तरुण मुलींची चित्रे पहा आणि त्यांतून तुला जी कन्या आवडेल तिच्याशी तू लग्न कर. तुझे लग्न झाले की तुला संसाराविषयी आसक्ती वाटेल आणि राज्याबद्दलही तुझी अनिच्छा कमी होईल. ही माझी खात्री आहे आणि हीच माझी आज्ञाही आहे."

एवढं सांगून श्यामसिंह आपल्या मुलाला कलामंदिरात घेऊन गेला. तिथे अनेक राजकुमारींची चित्रें सुरक्षित ठेवलेली होती. एकापेक्षां एक अशा सुंदरींची चित्रें तिथे ठेवली होती. परंतु जयसिंहाने मात्र कोणत्याही राजकुमारीचे चित्र उत्सुकतेने पाहिले नाही. जेव्हां श्यामसिंहाने मुलाचा निरुत्साह बघितला, तेव्हां त्याने साकेतपुरीच्या राजकुमारीशी जयसिंहाचा विवाह करण्याचा निर्णय घेतला.

कांही दिवसानंतर हा विवाहसोहळा थाटांत साजरा झाला. लग्नानंतर रात्रीं जेव्हां नववधू आपल्या पतीची वाट पहात अंतःपुरात बसली होती, तेव्हां जयसिंह गायब झाला. तो कुठे गेला ते कुणालाच कळले नाही. या घटनेमुळें त्याची पत्नी मरुद्वतीदेवी ही दुःखांत बुडली. तिने फक्त जयसिंहाचे चित्र पाहिले होते. त्याच्या चेहऱ्यावरचे तेज आणि साहसी वृत्ती पाहून तिने मनांतल्या मनांत जयसिंहाची पूजा करायला सुरवात केली होती.

त्या रात्रीं कुणालाही न सांगता जयसिंह घोड्यावर स्वार होऊन वाट फुटेल तिकडे जात राहिला. एक दिवस तो खूप थकला होता, त्याला भूक लागली होती; पण निदान पाणी तरी प्यावे म्हणजे तृषा भागेल असा विचार करुन तो पाणी शोधायला लागला. शेवटी त्या अरण्यांत त्याला एक सरोवर दिसले.

जयसिंह घोड्यावरुन खाली उतरला आणि सरोवराच्या दिशेने पुढे जाताजाता अचानक थबकला. त्या सरोवरांतल्या स्वच्छ पाण्यांत एखादी कळी दिसावी तशी एक सुंदरी जलविहार करीत होती ती त्याच्या नजरेस पडली. त्या तरुणीला पाहून तो स्वतःलाच विसरला. थोड्या

वेळाने ती तरुणी पाण्यांतून बाहेर आली. एका पुरुषाला तिथें पाहून ती जोराने ओरडणार होती. पण जयसिंहाने तिला 'ओरडूं नकोस' असे खुणेने सांगितले. त्याचबरोबर तिला कुठल्याही प्रकारे तो त्रास देणार नव्हता हेही त्याने खुणेने सुचवले.

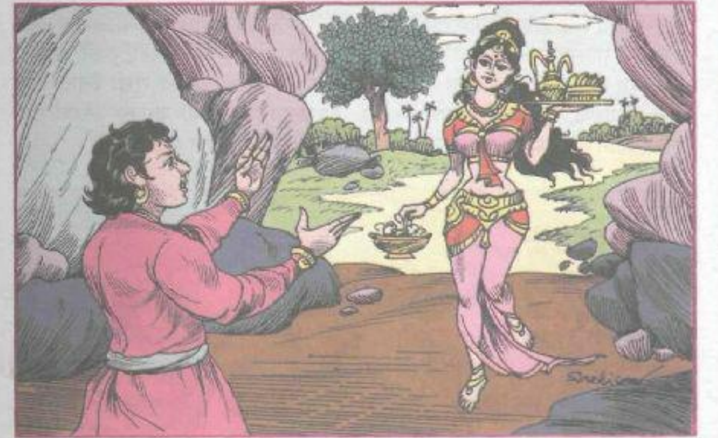
नंतर तिच्याजवळ जाऊन अतिशय मृदु स्वरांत त्याने त्या युवतीला म्हटले, "हे सुंदरी, तूं भिऊं नकोस. मी परदेशी आहे. मला तहान लागलीय. तू कोण आहेस ते मला कळेल कां? तू गंधर्वकन्या आहेस कीं किन्नर कन्या आहेस? तुझ्याबद्दल अधिक माहिती मला मिळावी अशी माझी तीव्र इच्छा आहे."

त्या युवतीने भानावर येत म्हटले, "माझे नांव चांदणी आहे. मी इथेंच जवळ राहाते. एका लहान सामंत राजाची मी मुलगी आहे. आपण इथून लगेच निघून गेलात तर ते योग्य ठरेल."

तिचा आवाज ऐकून त्याचे मन उल्हसित झाले. त्याचा निरुत्साह पार पळाला. त्याच क्षणीं त्याने मनोमन निश्चय केला कीं कांहीही होवो, कांही दिवस तरी त्या अरण्यांत, तिथल्या जवळपासच्या डोंगरदऱ्यांत, या वृक्षराजीच्या छायेंत आपण शांतपणे आयुष्य व्यतीत करावे.

आपला विचार त्याने त्या सुंदरीला सांगितला. तेव्हां ती त्याला म्हणाली कीं कदाचित तिची माणसें त्याला त्रास देऊं शकतील. पण तिच्या सूचनेकडे लक्ष न देता जयसिंहाने तिथेच राहायचा विचार केला. तेव्हां त्या सुंदरीने त्याला तिथल्या एका गुहेंत राहायचा सल्ला दिला. ती रोज त्याच्यासाठी भोजन घेऊन येईल असाही तिने त्याला शब्द दिला. नंतर ती तिथून निघून गेली.

त्या दिवसापासून जयसिंहासाठी साध्या

भोजनाबरोबर चांदणी आपल्या घरुन स्वादिष्ट फळें व मधुर मधही घेऊन येऊं लागली.

एके दिवशी तिने चित्रकाराला लागणाऱ्या वस्तू बरोबर आणल्या. ते सारं सामान तिला अरण्यांत सांपडलं असं तिने सांगितलं.

ती सामुग्री मिळाल्यानंतर जयसिंह जास्तच खुषींत आला. त्याने लागलीच चित्रे काढायला सुरवात केली. आणि चांदणीची निरनिराळ्या प्रकारची चित्रें रेखाटली.

असाच एक आठवडा गेला. एके दिवशी अगदी सूर्योदय होण्याच्या वेळेला चांदणी जयसिंहाला भेटायला आली. ती अतिशय व्याकुळ व दुःखी दिसत होती. कांहीतरी गंभीर समस्या निर्माण झाली असावी असे वाटत होते. तिने भेदरलेल्या स्वरांत जयसिंहाला म्हटले, "महाराज, आपण त्वरित इथून निघून जावे. माझ्या घरच्या लोकांना आपला ठावाठिकाणा समजला आहे. आपल्यापाशी कांही हत्यारही नाही तेव्हां आपण त्यांच्याशी सामना कसा करणार?"

तिच्या बोलण्यावर न घाबरता जयसिंहाने म्हटले, "चांदणी, तू माझा निरुत्साह घालवला आहेस, मॉझा एकलकोंडेपणा दूर केला आहेस, माझ्यांत तू पुन्हां चेतना जागी केली आहेस. आता मी तुझ्याशिवाय राहूं शकणार नाही. मी तुला राजधानीला घेऊन जाईन आणि माझ्या मातापित्यांना सांगून, त्यांची अनुमती घेऊन तुझ्याशी विवाह करीन."

क्षणभरांतच झाडाच्या मागून श्यामसिंह महाराज पुढे येऊन म्हणाले, "मुला, तुझी ही इच्छा अवश्य पूर्ण होईल. ही दुसरी कुणी नव्हे, तुझी धर्मपत्नी मरुद्वतीच आहे."

आश्चर्यचकित झालेल्या जयसिंहाला प्रणाम करीत मरुद्वती म्हणाली, "स्वामी, मला क्षमा करावी. मी मरुद्वती आहे. आपला पाठलाग करीत या अरण्यांत आले आणि मी आपला पत्नीधर्म इथें राहून पाळला. जर त्यांत कांही कमतरता राहिली असेल तर मला क्षमा करावी. हे जे कांही घडलंय, ते थोरल्या महाराजांच्या आज्ञेनुसारच झालंय."

यानंतर महिनाभरांतच श्यामसिंहाने राज्याचा कारभार जयसिंहावर सोंपवला. त्याने समर्थपणें राज्य सांभाळले, प्रजेला सुखी ठेवले आणि पित्याप्रमाणेंच पुत्रही चांगला आदर्श राजा असतो, हे सिद्ध करुन दाखवले.

अस्वल्या मांत्रिक

फार पूर्वीच्या काळीं ब्रम्हपुत्रा नदीच्या कांठावर एक भयंकर मोठे अरण्य होते. त्या अरण्यांतल्या एका खेड्यांत कालीवर्मा नांवाचा एक क्षत्रिय तरुण राहात होता. त्याचा पिता चंद्रशिला राज्याच्या दरबारांत एक सेनाधिकारी होता. तो एक श्रेष्ठ योद्धा होता. एका युद्धांत तो अद्‌भुत पराक्रम दाखवीत असताना त्याला वीरगती मिळाली. त्यावेळीं कालीवर्मा फक्त दहा वर्षांचा लहान मुलगा होता. पतिनिधनाचा शोक सहन न करता आल्यामुळें त्याची आई झुरुनझुरुन लौकरच वारली. अशा परिस्थितींत कालीवर्माचे संगोपन बलभद्र नांवाच्या एका विश्वासू सेवकाने मोठ्या हुशारीने केले. क्षत्रिय वीराला योग्य अशा सर्व युद्धकला त्याने कालीवर्माला शिकवल्या.

जेव्हां कालीवर्मा वीस वर्षांचा झाला तेव्हां एक दिवस बलभद्र त्याला समजावीत म्हणाला, "कालीवर्मा, आता तू हे लहान गांव सोडून राजधानीला जा. तिथें राजाच्या दरबारांत कांहीतरी नोकरी मिळवण्याची खटपट कर."

कालीवर्मा म्हणाला, "चंद्रशिला नगरचा राजा जितकेतु अगदीच नेभळट व कर्तृत्वहीन आहे. असल्या राजाच्या दरबारांत नोकरी करुन पोट भरण्यापेक्षां जास्त वाईट मानहानी असूं शकेल तरी कां? म्हणून मला वाटतं कीं दुसरीकडे कुठेतरी जाऊन कामधंदा शोधावा."

वृद्ध बलभद्राने थोडा वेळ विचार करुन म्हटले, "कोणत्याही राजाचे कर्तृत्व त्याच्या दरबारांतल्या अधिकाऱ्यांवर जास्त अवलंबून असते. जितकेतुचे पिताश्री एक महान, पराक्रमी राजा होते. तुझ्या पित्यासारखे शूर व बुद्धिमान अधिकारी त्यांच्या दरबारात होते ना! त्यांच्या मृत्यूनंतर जितकेतू गादीचा वारस ठरला. मला

तर वाटतं कीं त्याच्या भोवती स्वार्थी आणि खोटारड्या लोकांचे जाळें पसरलेले आहे."

"असेलही, पण असल्या राजाचा उद्धार मी एकटा थोडाच करुं शकेन? त्यापेक्षां मी इथेंच राहून शेती करतो आणि आपले पोट आनंदाने भरणें पसंत करतो." कालीवर्माने म्हटलं.

"शेती करणं हे काम तुझ्यासारख्या क्षत्रिय तरुणाच्या योग्यतेचे नाही. त्याशिवाय तुला ठाऊक आहे कां, तुझ्या वडिलांनी मरतेसमयी मला काय सांगितलं होतं ते?" हे शब्द उच्चारुन बलभद्र कालीवर्माला एका बंद खोलीजवळ घेऊन गेला. आजपर्यंत ती खोली कधीही उघडलेली नव्हती. ती उघडून कालीवर्माला बलभद्र आंत घेऊन गेला.

त्या दालनांत कालीवर्माच्या पित्याने वापरलेली तऱ्हेतऱ्हेची आयुधें, शस्त्रें, कवच व सोन्याच्या मुठीची तलवार ही ठेवलेली होती. बलभद्रने ती तलवार कालीवर्माच्या कमरेला बांधून टाकली आणि त्याच्या शरीरावर सुरक्षाकवच घालून तो म्हणाला, "अरे, ही सारी शस्त्रें जणूं कांहीं तुझ्याचसाठी तयार केलेली आहेत असं वाटतंय. तुझ्या पित्याची आज्ञा होती कीं तू एक क्षत्रिय योद्धा बनावेस आणि आपल्या कुळाचे नांव सार्थ करावेस. आता त्याउपर तुझी इच्छा!"

आपल्या वडिलांनी ठेवलेले कवच व खड्ग हातांत घेतल्याबरोबर कालीवर्माचा उत्साह उफाळून आला. त्याने तात्काळ म्यानांतून तलवार बाहेर काढली व तिच्या धारेची परीक्षा केली. तिची चमक पाहून त्याला आश्चर्य वाटले व तो म्हणाला, "बलभद्र, मी माझ्या पित्याच्या आज्ञेचं पालन निश्चितच करीन. माझे भवितव्य घडवणारी वस्तू नांगराचा फाळ असणार नाही. पण तेजधार असणारी तलवार आहे."

त्याचे शब्द ऐकून बलभद्र फार प्रसन्न झाला. दुसऱ्याच दिवसी कालीवर्माने कवच धारण केले, तलवार कमरेला बांधली आणि वाटखर्चासाठी शंभर सुवर्णमुद्रा बरोबर घेऊन तो घोड्यावर बसून निघाला.

अरण्यांतल्या मार्गाने दुपारपर्यंत त्याचा प्रवास सुरळीतपणें पार पडला. दुपारी एखाद्या वृक्षाच्या सांवलीत विश्रांति घ्यावी आणि बरोबर आणलेली भाजीभाकरी खावी असा त्याने विचार केला. पाणी कुठे असेल ते शोधण्यासाठी तो डोंगरांत झरा असेलच असा अंदाज करुन आसपास पाहूं लागला. तेव्हां त्याला एका झाडावरुन कुणीतरी कण्हल्याचा आवाज आला.

कालीवर्माने मान उंचावून झाडाच्या फांद्यांकडे पाहिले. त्यांतून एक मानवी आकृती ओरडत धप्पकन जमिनीवर पडली. कालीवर्मा

झटकन घोड्यावरुन खाली उतरला आणि त्या व्यक्तीजवळ गेला. तो एक वृद्ध होता.

कालीवर्मा त्याला म्हणाला, "आजोबा, या अवस्थेंत तुम्ही झाडावर कशासाठी चढलात?"

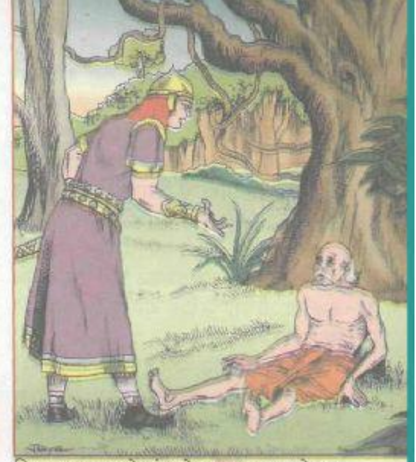
म्हाताऱ्याने क्षणभर कालीवर्माकडे निरखून पाहिले, आणि म्हटले, "बाळा, तू तर कुणी राजभट दिसतो आहेस. पिकाची कापणी सुरुं झाली कीं तुम्ही करवसुलीसाठी इकडे येता. आणि नंतर मात्र कधी दृष्टीस पडत नाही."

"मी कुणी राजभट नाही. इथेंच नोकरी मिळावी म्हणून मी राजधानीच्या शहरांत जातो आहे. पण तुम्ही माझ्या प्रश्नाचं उत्तर दिलं नाहीत. तुमचे हातपाय ठीक आहेत ना? कुठे लागलं नसेल तर नशीबवान आहात." कालीवर्मा एका दमांत सारे बोलत होता.

म्हातारा चुपचाप उठून उभा राहिला. चारपांच पावलें त्याने चालून बघितले आणि समाधानाने मान हालवीत तो म्हणाला, "तुझ्या म्हणण्याप्रमाणें खरोखरच मी नशिबवान आहे. तसं नसतं तर जेव्हां दरोडेखोरांनी गांवावर दरोडा घालून गांव लुटला, तेव्हां जर मी घरीच असतो तर माझे अनेक तऱ्हेने हाल झाले असते."

म्हाताऱ्याचे शब्द ऐकून कालीवर्माला त्यांच्या संकटाची थोडीफार कल्पना आली. त्याचा मथितार्थ असा होता कीं म्हातारा दरोडेखोरांच्या तावडीतून वांचला होता. पळून अरण्यांत आला आणि झाडावर लपून बसला. परंतु पाय निसटल्यामुळें झाडावरुन खाली पडला होता.

"आजोबा, ह्या प्रदेशांत लुटारुंचे हल्ले वरचेवर होत असतात असं मीही ऐकलं होतं. पण

दिवसाढवळ्या लोकांवर हे हल्ला करतात, हे मात्र नवीनच दिसतंय. तुमच्या गांवातले इतर लोक कुठे आहेत?" कालीवर्माने विचारलं.

"बाळ, जसे लुटारु गांवात शिरले तसे गांवकरी चारी दिशांना पळत सुटले. लुटारु गांवातून निघून गेले कीं एकएक करत सगळेजण घरी परत येतील." म्हातारा म्हणाला.

राजाच्याबद्दल माहिती होती, तरी म्हाताऱ्याच्या मनांत राजाबद्दल काय मत आहे ते जाणून घेण्यासाठी कालीवर्माने विचारलं, "आजोबा, लुटारुंच्याविरुद्ध तुम्ही राजाकडे तक्रार कां केली नाहीत?"

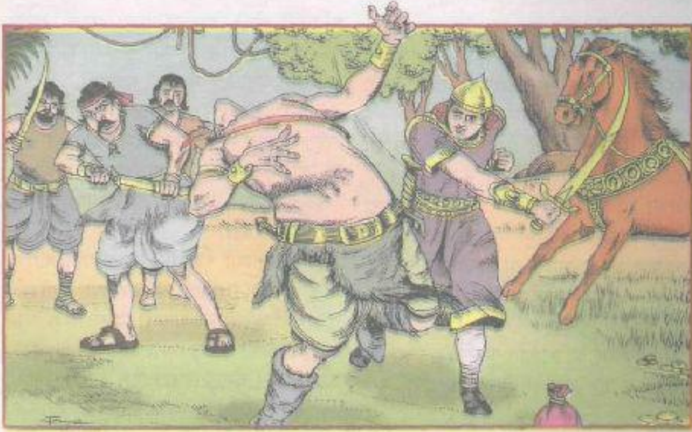
उदासवाण्या चेहऱ्याने म्हाताऱ्याने माहिती दिली, "आम्ही कांही सांगायच्या अगोदरच राजाचे शिपाई येऊन कापणी झालेले पीक घेऊन जातात. बाकी उरलेले धान्य गांवाच्या आसपास डोंगरदऱ्यांत चोरलुटारु राहातात ते लुटून नेतात.

त्याचवेळीं झाडीच्यामधून चार दरोडेखोर समोर पुढे आले आणि टवाळखोर सुरांत म्हणाले, "बा बा, म्हाताऱ्याने तर चांगलीच माहिती आम्हाला दिली की! पुढच्या कापणीनंतर राजाचा हिस्सादेखील आम्हीच घेऊन जाऊं!" आणि तलवार उपसून ते कालीवर्माकडे वळून म्हणाले, "तुझं चिलखत, तलवार आणि घोडा बघून तर असं वाटतय कीं तुझ्याजवळ थोडे पैसे नक्कीच असतील. ती पैशांची थैली जमिनीवर तू ठेव आणि चार पावलें मागे जा."

कालीवर्माने चोरांच्याकडे एकवार तीव्र नजरेने पाहिले. नंतर घोड्याजवळ जाऊन खोगीरावर लटकलेली भाकरीची छोटी थैली घेऊन आला व ती जमिनीवर ठेवून चार पावलें मागे सरला. एका चोराने मोठ्या अधीरतेने जवळ येऊन ती थैली वांकून उचलणार तितक्यांत कालीवर्माने म्यानांतून आपली तलवार सर्रकन उपसली आणि त्या चोराचे शिर धडावेगळे केले. दुसऱ्याच क्षणीं जोराने उडी मारुन आणखी दोघांवर त्याने तलवारीचे वार केले.

चौथा चोर घाबरुन किंचाळला व पळण्याच्या तयारींत होता. पण कालीवर्माने वेगाने धावत जाऊन त्याचे केंस पकडले आणि त्याच्या कमरेत जोराने एक लाथ मारली. त्याला ओढतच कालीवर्मा म्हाताऱ्याजवळ घेऊन आला.

आपल्या डोळ्यासमोरच तीन चोरांना यमसदनाला पाठवणे आणि चौथ्याला हातीपायी पकडून आणलेले पाहून म्हातारा भीतीने थरथर कापायला लागला होता. तो म्हणाला, "अरे पोरा, काय हे तुझं साहस? आमच्या गांवात तुझ्यापेक्षां बलदंड असे कितीतरी तरुण आहेत. त्यांनी

कधीतरी या चोरांशी दोन हात करायचं धारिष्ट्य दाखवलं होतं कां?"

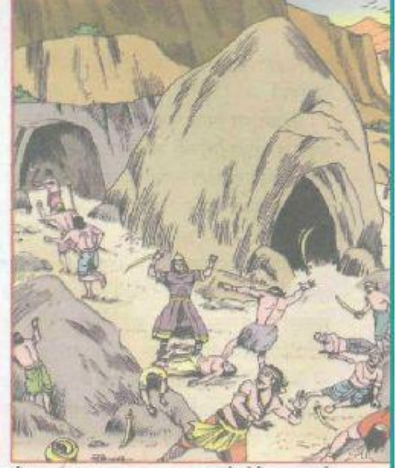
"हे काम मी त्या तरुणांच्यामार्फत करुनच राजधानीला परत जाईन. भुकेची काळजी आपण नंतर करुं. तुम्ही ही भाकरीची पिशवी घ्या आणि तुमच्या गांवचा रस्ता दाखवा. मी या चोराला घेऊन घोड्यावर बसतो व तुमच्या पाठोपाठ येतोच." कालीवर्मा म्हणाला.

म्हातारा व कालीवर्मा तिथून निघायच्या तयारीत होते. तोंवर कांही गांवकरी धापा टाकीतच तिथे पोंचले आणि त्यांनी विचारले, "आजोबा, काय झालं हो? हे किंचाळणारे लोक कोण होते?"

कालीवर्माने त्यांच्याकडे तिरस्काराने बघितले व म्हटले, "तुमच्यापैकीं कुणीही आंधळा नाही हे उघड आहे. गांवावर दरोडा घालणाऱ्या लुटारुंशी तुम्ही एकत्र होऊन दोन हात करायचे कीं भित्र्या भागुबाईसारखं अरण्यांत पळून लपून राहायचं?"

त्याचे शब्द ऐकून त्या सर्वांनी शरमेने आपली मान खाली घातली. त्यानंतर म्हाताऱ्याने त्यांना सारी हकीकत समजावून सांगितली. "तुम्ही आता ऐका! आसपासच्या गांवातली म्हातारी मंडळी सोडून तुम्ही बाकी सर्वजण या तरुणाला आपला नेता बनवा आणि डोंगरात लपलेल्या चोरांशी सामना करा. आपण सर्वजण घरेदारे सोडून किती दिवस असे लपूनछपून राहाणार आहोत?"

हे बोलणे ऐकून कालीवर्माने मोठ्या समाधानाने मान डोलावली, व म्हटले, "आजोबांनी जे सांगितलंय तेच मी तुम्हाला सांगणार होतो. आमच्या हातांत सांपडलेल्या या

चोराकडून आपल्याला इतर चोरांचे राहायचे ठिकाण सहज समजेल. तुमच्यापैकी जे भाला व लाठीफेंक शिकलेले आहेत, ते सर्वजण माझ्या पाठोपाठ या. एका आठवड्याच्या आंत सर्व चोरांचा नायनाट झाला कीं मी इथून पुढे निघून जाईन."

यानंतर गांवकऱ्यांनी कालीवर्माला मोठ्या आदराने आपल्या गांवी नेले आणि त्याला छान मेजवानी दिली. त्यादिवशी संध्याकाळीं कांही तरुण आजूबाजूच्या गांवात गेले आणि कांही तरुणांना बरोबर घेऊन आले. चोरांशी कसे लढायचे व धैर्याने त्यांना सामोरे कसे जायचे हे कालीवर्माने त्यांना समजावून सांगितले.

हाती सांपडलेल्या त्या चोराने प्राणाच्या भीतीने इतर चोरांच्या लपायच्या जागांबद्दलची सारी माहिती कालीवर्माला दिली. त्यांच्यापैकीं डोंगरातल्या गुहांमधे किंवा घाटींत कितीजण लपून

राहात होते आणि तिथें जायचे गुप्त मार्गही त्याने सांगितले.

गांवातल्या तरुण मुलांना कालीवर्माने बरोबर घेतले व दरोडेखोरांच्या वस्तीवर अचानक हल्ला केला. अनेक चोरांना त्यांनी ठार मारले. थोडे फार जे जीव बचावून पळाले, ते राज्याच्या सीमेपलीकडील अरण्यांत दिसेनासे झाले.

चोरांना पळवून लावून कालीवर्मा मोठ्या उत्साहाने राजधानीच्या दिशेने निघाला. पंधरा दिवसांचा प्रवास करीत करीत तो चंद्रशिला नगराच्या सीमेवर पोंचला. सूर्योदयाच्यावेळीं तो उठला तोच दहा घोडेस्वारांनी येऊन त्याला गराडा घातला. कालीवर्माला आपली तलवार म्यानांतून काढण्याइतका अवसर देखील मिळाला नाही.

घोडेस्वारांच्या सरदाराने कालीवर्माकडे रागाने बघून म्हटले, "तुम्ही कालीवर्मा आहात ना? चोरांना राज्याच्या सीमेपलीकडे शेजारच्या राज्यांत पळवून लावणारे ते तुम्हीच आहात ना?"

"हो हो, मीच ते काम केलेलं आहे. हे धाडसी काम केल्याबद्दल वास्तविक तुम्ही मला राजधानीत महाराजांच्या दर्शनाला न्यायला हवं. पण तुम्ही तर एखाद्या चोराला घेरा घालावा तसे माझ्याभोवती उभे आहात. ही काय भानगड आहे?" कालीवर्माने आश्चर्याने विचारले.

त्याचे हे बोलणे ऐकून तो सरदार हंसायला लागला आणि म्हणाला, "जितकेतू राजाचा तुम्ही अपराध केलेला आहे. इथून पळून गेलेल्या लुटारूंनी शेजारच्या राज्यांत चोऱ्या व लूटमार करायला सुरवात केली आहे. तिथल्या राजाला वाटलं कीं आपणच ते चोर तिकडे अशांतता निर्माण करण्यासाठी इथून धाडले आहेत, म्हणून तो राजा आता आपल्यावर हल्ला करणार आहे. या सगळ्या अनर्थाचे कारण तू आहेस. म्हणून तुला फांसावर चढवून तुझं प्रेत त्या राजाला आम्हाला पाठवायचे आहे."

"तुमच्या जितकेतु राजाच्याबरोबर तुमचीही डोकी फिरली आहेत की काय?" हे शब्द उच्चारुन कालीवर्मा तलवारीच्या मुठीला हात लावणार तितक्यांत घोडेस्वारांनी त्याच्या मुसक्या बांधल्या आणि त्याला पकडून घोड्यावर बसवून, ते सर्वजण राजधानीकडे निघाले.

(क्रमशः)

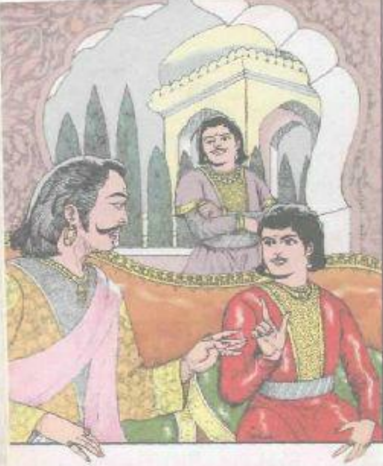

वेताळ कथा

शंतनूचा निर्णय

निश्चयाचा पक्का विक्रमार्क पुन्हां झाडाजवळ गेला त्याने झाडावरुन शव खाली उतरवले आणि तो स्मशानाच्या दिशेने चालायला लागला. तेव्हां प्रेतांत लपलेला वेताळ त्याला म्हणाला, "राजन, ही मध्यरात्रीची वेळ आहे. भयंकर श्वापदे आसपास फिरत असतात. ती कोणत्याही क्षणीं तुझ्यावर हल्ला करुन तुझा घात करुं शकतात. जे तुला ओळखत नाहीत, त्यांना तू अशा परिस्थितींत दिसलास तर त्यांना तू देवीचा उपासक किंवा मांत्रिक आहेस असेच वाटेल. तू एक मोठा राजा आहेस. प्रजेचे रक्षण करुन तिला सुखी ठेवणे हे तुझे पहिले कर्तव्य आहे. ते विसरुन तू आपला वेळ विनाकारण वाया घालवीत बसला आहेस आणि आपला जीव

धोक्यांत घालतो आहेस. तुझी समजूत आहे कीं धर्म आणि न्याय तुझ्या बाजूचा आहे, म्हणून तुझा विजय होईल. पण हा निव्वळ तुझा भ्रम आहे. कांही वेळीं असं दिसून येतं कीं राज्यकर्त्या व्यक्तींच्या बाबतीत या न्याय व धर्मावर पडदा पाडला जातो. याचे उदाहरण म्हणून मी तुला शंतनू नांवाच्या राजाची गोष्ट सांगतो. नीट लक्ष देऊन ऐक.'' आणि वेताळाने पुढील गोष्ट सांगितली.

शंतनू राजाला दोन मुलगे होते. थोरला मुलगा कुंतल शांत स्वभावाचा होता. दुसरा मुलगा चित्रांग हा जरा उतावळा होता.

दोन्ही मुलांनी सर्व शास्त्रांत प्राविण्य मिळवले, शस्त्र-अस्त्र विद्यांमधेही ते तरबेज झाले, तेव्हां या दोघांपैकी राज्यकारभार कुणावर सोंपवावा ही शंतनूराजापुढे मोठीच समस्या निर्माण झाली.

वास्तविक रीतीप्रमाणे थोरला मुलगा कुंतल हाच राज्याचा वारस ठरायला हवा. पण चित्रांगचा हट्ट होता कीं आपल्या पित्यानंतर आपण गादीवर बसले पाहिजे. पित्याने समजावलं तरीदेखील त्याने आपला हेका सोडला नाही. यावर कुंतलने कोणताही विरोधी सूर लावला नाही. उलट तो पित्याला म्हणाला, ''बंधू चित्रांगला राजा व्हायचं आहे ना? त्याच्यावरच राज्यकारभार सोंपवावा व त्याला राज्याभिषेक करावा. मी त्याला त्याच्या कामांत मदत करीत राहीन.''

''जेव्हां कुंतलदादांना यांत कांही अयोग्य वाटत नाही. तर आपण कां विरोध करता आहात?'' चित्रांगने पित्याला विचारले.

''सर्वांत थोरल्या भावाने गादीवर बसायचे ही आपल्या राज्याची परंपरा आहे. आणि ती परंपरा चालूं ठेवणे हा माझा धर्म आहे. तुला ही पद्धत कां मोडायची आहे?'' शंतनूने विचारले.

''मला राजा व्हायचे आहे, परंतु कुंतलदादांना राजा व्हायची इच्छा नाही. ज्याला गादीवर बसायची इच्छा आहे, त्याला बसवायचे नाही, आणि ज्याला इच्छा नाही, त्याला बसवायचे, ही कांही मोठी चांगली परंपरा नव्हे!'' चित्रांगने स्पष्टपणें मत दिले.

''अशा स्थितींत माझ्या परिवारांतलाच कुणी सदस्य राजा व्हावा असे म्हणणे हे देखील योग्य ठरत नाही. देशभरांत जो कुणी समर्थ व लायक असेल त्याच्यावरच शासनाचा भार सोंपवणें उचित ठरेल. तुला माझे विचार पटतात कां?'' शंतनूने हंसून चित्रांगला विचारले.

चित्रांगने न घाबरता धिटाईने उत्तर दिले, ''आपली प्रजा राजपरिवाराचा विशेष आदर

करते. त्यांच्या मनांत आपल्याविषयी खास प्रेम आहे. त्यांना इतर कुणी गादीवर आलेले आवडणार नाही.''

शंतनूने त्यावर म्हटले, ''कुंतल माझा थोरला मुलगा आहे. म्हणून लोक त्याला जास्त मानतात. म्हणून मलाही त्यालाच गादीवर बसवायची इच्छा आहे.'' पित्याची ही प्रतिक्रिया ऐकून चित्रांग रागावून म्हणाला, ''माझा याच्यावर विश्वास बसत नाही.''

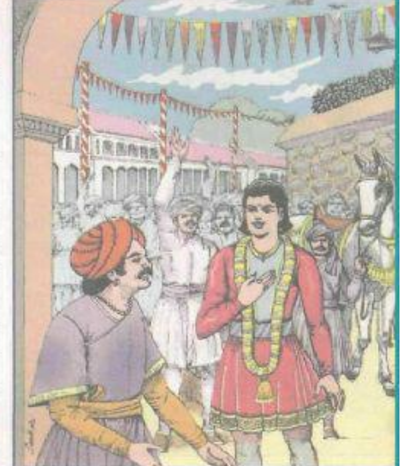
शंतनूने बराच विचार करुन दोघा मुलांना देशभर फिरण्यासाठी धाडले. लोक त्यांचा कितपत मान राखतात ते पाहाण्यासाठी, त्याने एक गुप्तचरही त्यांच्याबरोबर धाडला.

देशांतल्या प्रजाजनांना राजकुमारांच्या स्वभावांची चांगली ओळख होती. म्हणून त्यांनी चित्रांगचे जरा जास्त कौतुक केले. कुंतलबद्दल त्यांच्या मनांत प्रेम अवश्य होते, पण त्याचे त्यांनी विशेष प्रदर्शन केले नाही.

देशभर हिंडून परत आल्यानंतर चित्रांगने पित्याला भेटून सांगितले, ''आपण सोबत दिलेल्या गुप्तचरांकडून आपल्याला सत्य परिस्थिती समजली असेलच. कुंतल दादांच्यापेक्षां माझ्यावरच लोक जास्त प्रेम करतात.'' चित्रांगने मोठ्या प्रौढीने सांगितले.

''कुंतलला प्रजाजन आपलाच मानतात. तो प्रजेचा आहे. तुला प्रजाजन घाबरतात. जो प्रजेला मनापासून आवडतो, तोच राजा व्हायला लायक असतो.'' शंतनूने म्हटलं.

चित्रांगच्या अंगाचा तिळपापड झाला. तो संतापून म्हणाला, ''प्रजेला जो आवडतो तो त्यांच्यापैकीच एक होऊं शकतो, पण त्यांचा

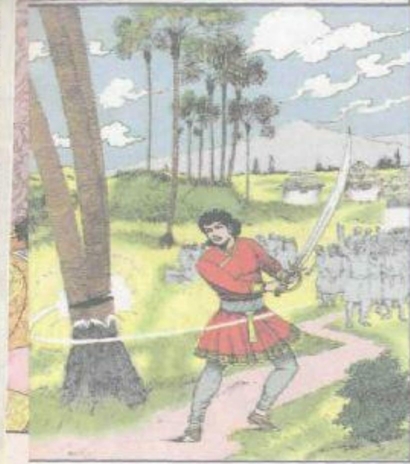

राजा होऊं शकत नाही. ज्याचा दरारा प्रजेवर असतो, आणि ज्याच्याबद्दल प्रजाजन आदर व श्रद्धा दाखवतात, तोच त्यांचा राजा असतो. या तिन्ही भावना प्रजाजनांनी माझ्याबद्दल व्यक्त केल्या आहेत. म्हणून राजा व्हायला मीच जास्त लायक आहे.''

शंतनूने हंसत हंसत म्हटले, ''एक वार नीट लक्षांत घे. तू राजा झालास नि तुझा राज्यकारभार जर समर्थपणे झाला नाही तर जनता तुझा आदर करणे सोडून देईल.''

''ठीक आहे. जर असंच असेल तर दादाच्यापेक्षां मी जास्त समर्थ आहे. म्हणून आपण मला आणखी एक संधी द्यावी.'' चित्रांग म्हणाला.

''बरं तर. राजधानीच्या शीवेवर एका बाजूला ताडाची तीन झाडें आहेत. त्या झाडांच्यावर

कांही दुष्ट शक्ती राहातात असा समज राज्यांत पसरलेला आहे. वीस वर्षांपूर्वी मी माझ्या तलवारीने एका वारांत तिन्ही झाडें एकदम कापली होती. साधारणपणें ताडाचे झाड जर एकदा कापून काढलं तर ते पुन्हां वाढून फुलत-फळत नाही. परंतु ही तिन्ही झाडें पुन्हां वाढली आणि नंतर त्यांना फळेंही येऊं लागली. मलाही वाटतं कीं दुष्ट शक्तींनी तिथें ठाण मांडलं असावं, त्यांच्या प्रभावामुळें तुझ्यांत ही भावाला डावलून स्वतः राजा बनण्याची इच्छा निर्माण झाली असावी. तुला ती तिन्ही झाडें एका घावांत तोडता येतील कां?" शंतनूने प्रश्न केला.

"मी नक्कीच ती तोडीन!" चित्रांगने खात्री दिली. पण मनांत मात्र त्याने ठरवलं होतं कीं हे काम कांही त्याच्या मोठ्या भावाला करता आलं नसतं. या ठाम विश्वासामुळें तो म्हणाला, "प्रथम दादाला हे काम सांगावं!"

शंतनूने जेव्हां कुंतलला ही गोष्ट सांगितली तेव्हां त्याने हंसून म्हटलं, "माझी पूर्ण खात्री आहे कीं एकाच वारांत ही तिन्ही झाडें मी कापूं शकेन. पण जर मी तसं करुन दाखवलं तर माझ्या भावाला आपले सामर्थ्य दाखवण्याची संधी मिळणार नाही. म्हणून त्याने जर प्रथम प्रयत्न केला तर जास्त बरे होईल."

चित्रांगने त्या ताडाच्या झाडांजवळ जाऊन तलवारीच्या एकाच फटक्यांत तिन्ही झाडे कापून दाखवली. लोक आश्चर्यचकित झाले. तरीदेखील शंतनू चित्रांगला म्हणाला, "मी जेव्हां ही झाडें तोडली होती, तेव्हां त्या दुष्ट शक्तींपासून लोकांचा त्रास नाहीसा व्हावा या हेतूने ती झाडें तोडून टाकली होती. पण तू झाडें तोडलीस ती राजा बनायच्या महत्वाकांक्षेने प्रेरित होऊन तोडली आहेस. राजा स्वार्थी असला म्हणजे दुष्ट शक्तींचा प्रभाव सिद्ध होतो."

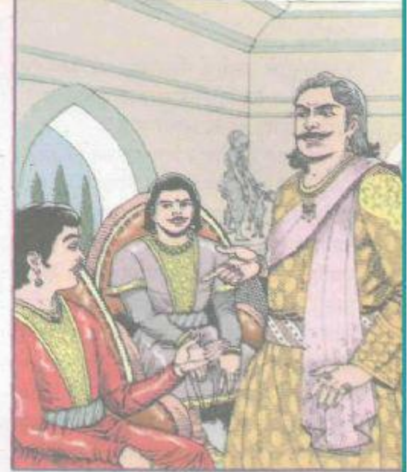
"आपण माझ्यावर खोटे आरोप लादता आहात. त्या दुष्ट शक्तींपासून देश मुक्त व्हावा म्हणूनच मी ती झाडें तोडली. आता आपण एक करावे. आम्हा दोघां भावांवर एकएक नगर सोंपवावे. एक वर्षभर आम्ही तिथला कारभार सांभाळूं. त्यानंतर आपल्याला समजून येईल कीं प्रजाजनांना आमच्याबद्दल खरोखर काय वाटते ते! ते पाहून आपण जो निर्णय घ्याल तो मला मान्य होईल." चित्रांगने हा उपाय सुचवला. शंतनूने चित्रांगचा हा प्रस्ताव स्वीकारला. त्याने कुंतलला धर्मपुरीचा आणि चित्रांगला सत्यपुरीचा राज्यकाभार वर्षभर करण्यासाठी सोंपवला.

कुंतलने त्या शहराची जबाबदारी नीट सांभाळली; त्याने धर्मपुरीच्या नागरिकांना एकत्र बोलावले आणि त्यांच्या अडचणी जाणून घेतल्या. कांही जाणकार लोकांच्या मदतीने त्याने लायक व्यक्तींची निवड केली. त्यांना कामाच्याबाबतींत पूर्ण स्वातंत्र्य दिले. कुणीही नागरिक, केव्हांही कुंतलला भेटूं शके व आपल्या तक्रारी सांगत असे. श्रीमंत वा गरीब असा जनतेंत फरक करता कुंतल सर्वांचेच भले होईल अशा योजना आंखायला लागला. जनतेचा एक अभिन्न भाग होऊन तो त्यांच्यात सहजपणे मिसळत होता. जास्त करुन गोरगरीबांच्या घरीं तो जेवायला जाई व त्यांच्या कष्ट, अडचणी यांच्याविषयी स्वतः:च माहिती जमवीत होता.

आता उरली चित्रांगची कथा. तो सत्यपुरीचा राजाच झाला आणि आपले मित्र व स्तुतीपाठक यांना त्याने उच्च अधिकाराच्या जागांवर नेमले. हरतऱ्हेच्या करमणुकींना त्याने उत्तेजन दिले. आपल्या विरोधकांना दडपून टाकण्याचे धोरण त्याने राबवले. त्यांना जबर शिक्षाही त्याने ठोठावल्या. त्याच्या कारभाराची लोकांच्यात दहशत निर्माण झाली.

वर्षभरांतच दोन्ही शहरांची चांगली भरभराट झाली. दोन्ही नगरांची माहिती आपल्या गुप्तचरांकडून शंतनूला कळत होतीच. शंतनूने तिथल्या नागरिकांची मनोधारणा काय झाली तेही जाणून घेतले. सत्यपुरीच्या नागरिकांनी मुक्तकंठाने चित्रांगला योग्य राजा आहे असा जयघोष केला. धर्मपुरीच्या जनतेनेदेखील मनापासून कुंतलला योग्य राज्यकारभार केल्याबद्दल त्याचे भरपूर कौतुक केले.

एक वर्ष पुरे झाल्यानंतर शंतनूने दोन्ही मुलांना राजधानींत बोलावून घेतले. तो त्यांना म्हणाला,

"मी प्रजेचं मत आणि मन पूर्णपणे जाणून घेतलं आहे. त्यावरुन मी निर्णय घेतलाय कीं कुंतल हाच गादीवर बसेल व या देशाचा राज्यकारभार करील."

कुंतलने हंसत म्हटलं, "मी आपल्या निर्णयाचे पालन करीन."

परंतु चित्रांगने मात्र चिडून म्हटले, "जनतेचे मत काय आहे ते जाणून घेऊन ते आपण अंमलात आणणार नाही कां?"

गंभीर स्वरांत शंतनूने उत्तर दिले, "आपल्या देशांत अनेक मोठी नगरे आहेत. त्या नगरांतल्या कारभारांत कांही राजा दखल घेत नाही. नगरपाल जर समर्थ असेल तर राजा जरी असमर्थ असला तरी त्या नगराची भरभराट होते. पण जर नगरपाल असमर्थ असला तर समर्थ राजा असला तरीदेखील त्या नगराची उन्नती होत नाही. तिथल्या नागरिकांचे कष्ट वाढतच राहातात. हे सत्य धर्मपुरी

व सत्यपुरीचे नागरिक नीट जाणतात. म्हणूनच मी कुंतलला राज्याभिषेक करायचे ठरवले आहे. आणि हा माझा अटळ निर्णय आहे."

वेताळाने ही गोष्ट सांगून राजाला विचारले, "राजन्, शंतनू राजाने घेतलेला निर्णय कांही धर्म आणि न्यायाला धरुन नाही. सुरवातीपासूनच त्याने कुंतलची बाजू घेतली होती. नगरशासनाच्या बाबतीत त्याने जी चांचणीपरीक्षा ठरवली होती, त्यांत चित्रांगचा विजय झाला होता. जनतेनेदेखील चित्रांगच्या बाजूने कौल दिला होता. या गोष्टी डोळ्यांसमोर ठेवल्या तर शंतनूचा निर्णय न्याय व धर्माच्या विरुद्ध असं तुला नाही वाटत? हा निर्णय अगदी अयोग्य आहे कीं नाही? माझ्या या शंकांची उत्तरें माहीत असूनदेखील जर तू गप्प बसलास तर तुझ्या मस्तकाची शकले होऊन पडतील."

त्याचे उत्तर देताना विक्रमाकनि म्हटलं, "धर्म व न्याय हे सगळीकडे आदरणीय असतात हे मला मान्य आहे. पण कधीकधी वेळ आणि संदर्भ यानुसार राजनीतीला योग्य असा बदल त्यांत होण्याची शक्यता असते. एवढंच नव्हे, धर्म आणि सत्य कालातीत नसतात. समयानुसार त्यांत परिवर्तन होत राहाते. धर्मपुरीची जनता जर कुंतलला योग्य शासक मानत नसेल तर मला वाटतं त्यांनी दुसऱ्या बाजूनेही विचार केला असेल. तो सर्वांचा आवडता झाला तरी गादीवर आल्यानंतर तो कशा प्रकारे कारभार करेल याची त्यांना चिंता राहाणारच. म्हणून त्यांनी तरीसुद्धां त्याच्याच बाजूने कौल दिला. आता सत्यपुरीची जनता पाहूं या. तिथल्या नागरिकांना जितक्या लौकर होईल तितक्या लौकर त्यांना चित्रांगच्या कारभारातून सुटका हवी होती. त्याने जनतेच्या कल्याणाकडे फारसे लक्ष दिले नाही. फक्त आपल्या मित्रांचे व लाळघोट्यांचे हित त्याने सांभाळले. त्याच्यापासून सुटका व्हावी म्हणून त्यांनी त्याला राजा करावे असे मत दिले. ज्या नेत्याला जनता जाऊं देत नाही, तोच त्या देशाचा राजा होण्याला लायक असतो. शंतनू राजाला हे राजनीतिचे हे सूत्र चांगलेच माहिती होते. म्हणून त्याने कुंतलला राज्याभिषेक करण्याचा निर्णय घेतला. आणि हा निर्णय धर्म आणि सत्य यांच्याविरुद्ध नाही."

राजाचे मौन भंग करण्यांत सफल झालेला वेताळ शवासहित गायब झाला आणि झाडावर जाऊन बसला.

(आधार : रंगनायकी यांची रचना)

कर्नाटकचे समुद्र किनारे

कर्नाटक या दक्षिण भारताच्या राज्याला दोनशे मैल लांबीची किनारपट्टी आहे. त्यांतला अर्धा भाग हा उत्तर कर्नाटक (पूर्वीचा नॉर्थ कॅनरा) मधे येतो. इथें एकूण चोवीस उत्तम किनारे आहेत. अतिशय स्वच्छ राखलेले व अद्याप प्रदूषित न झालेले हे किनारे स्थानिक लोकांना व पर्यटकांना आकर्षित करतात. इथली चकाकणारी वाळू आगळेच सुखद समाधान देते. एका किनाऱ्याचा ओम् या अक्षरासारखा आकार आहे म्हणून त्याला ओम बीच म्हणतात. साहजिकच इथें येणाऱ्या पर्यटकांची संख्या मोठी आहे. आणखी एका किनाऱ्याला रविंद्रनाथ टागोर बीच म्हणतात.

सरस्वती नदीचे मूळ

भारतांतल्या पांच प्रमुख नद्यांमधें जरी सरस्वतीची गणना केली असली, तरी ही नदी कुठेही दिसत नाही.

अलाहाबाद इथल्या प्रयागच्या त्रिवेणी संगमामधें गंगा व यमुनेबरोबर सरस्वती गुप्त स्वरुपांत येते अशी भावना आहे. भारत सरकारच्या पुराणवस्तू संशोधन खात्याने हरियाणा राज्यांत सरस्वतीचा मार्ग शोधून काढण्यासाठी अनेक जागी उत्खनन केलेले आहे. आदि बदरी या ठिकाणालगत मातीच्या भांड्यांचे तुकडे, कोरीवकाम केलेल्या फरशा, अनेक वापरलेल्या वस्तू, एका घराचा सज्जा, एक प्रार्थनासभागृह आणि बुद्धाची एक मूर्ती सांपडली आहे. त्या ठिकाणीं सरस्वती नदी प्राचीन काळीं असली पाहिजे, असा त्या अधिकाऱ्यांचा विश्वास आहे. सरस्वती नदीच्या कांठावर असलेल्या अनेक वस्त्यांपैकीं आदिबदरी हे एक स्थान आहे असे संशोधकांचे मत आहे.

भारतीय दंतकथा - २०

मध्यरात्रीचे भांडण

डोंगराळ प्रदेशांतल्या एका प्रदीर्घ प्रवासानंतर विजय आणि विपुल, हे दोघे प्रवासी एका खानावळींत येऊन पोंचले. त्यांची एकमेकांशी तासापूर्वींच ओळख झाली होती आणि दुसऱ्या एका जेवणाच्या थांब्यावर ते भेटले होते. दोघांनाही एकाच दिशेला जायचे होते.

दोघांचे पोटभर जेवण झाले. मात्र त्यापूर्वीं विपुलने बरीच दारु ढोसली होती.

मध्यरात्र झाली. ते दोघेही खूप दमले होते. जेव्हां या खानावळींत पोंचले, तेव्हां तिथे दोनच खोल्या रिकाम्या आहेत असे त्यांना सांगण्यात आले. एक खोली पहिल्या मजल्यावर होती आणि दुसरी दुसऱ्या मजल्यावर होती.

"हे बघा, दोन्ही खोल्यांत आत्ताच कंदील ठेवलेले आहेत आणि खोल्याही स्वच्छ केलेल्या आहेत. तुम्ही स्वतः जाऊन पाहा. हवी ती खोली घ्या किंवा दोघे दोन खोल्या घ्या." खानावळीच्या व्यवस्थापकाने सांगितले.

त्या अरुंद जिन्यावरुन वर जाताना विजयने विपुलला मदत केली. पहिल्या मजल्यावर पोंचल्यावर विपुल विजयला म्हणाला, "मी इथें थांबतो. पण ही खोली जरा मला उदासवाणी वाटते आहे. तू वर जाऊन बघून ये. ती खोली जर हवेशीर असली तर मी तिथें जाऊन झोंपेन."

विजय वर गेला आणि लगेच खाली आला, "खरंच, ती खोली या खोलीपेक्षां खूप चांगली, हवेशीर, प्रशस्त आहे. आपण दोघेही त्या वरच्या खोलींत झोंपूं." तो म्हणाला.

"नाही रे मित्रा, मला एकट्यालाच एक खोली हवी असते. दुसरा कुणी माझ्या खोलींत झोंपलेला मला आवडत नाही." विपुल तुटकपणें म्हणाला. त्याचे बोलणे जड झाले होते आणि तो विचित्र हालचाली करीत होता. दारुचा परिणाम स्पष्टच दिसत होता. तो उद्धटपणें म्हणाला, "मी वरती एकटाच झोंपणार आहे. तू इथेंच झोंप."

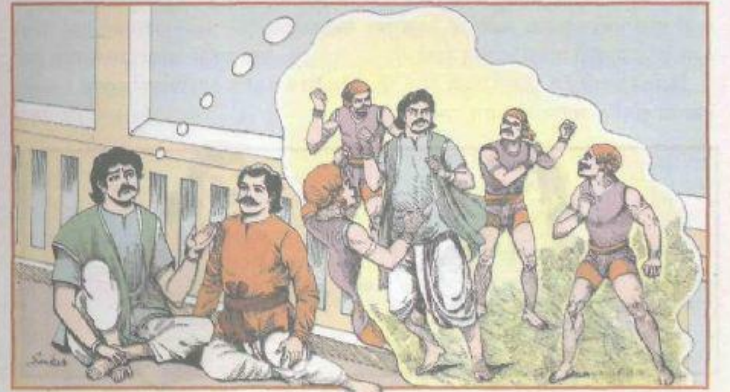
विजयलाही त्याचे वाईट वाटले नाही. कारण दारुच्या वासाने त्याचेही डोके उठले असते ना!

"ठीक आहे. चला तर. मी तुला वरती तुझ्या खोलीपर्यंत पोंचवून येतो." विजयने म्हटले व विपुलची पिशवीही त्याने उचलली. आपल्या नव्या मित्राला जिन्यावरुन नीट वरच्या मजल्यावर पोंचवावे म्हणून त्याने हात पुढे धरला. पण विपुलला त्याचा राग आला. त्याने विजयचा हात तटकन झिडकारला आणि तो ओरडला, "तुला काय रे वाटलं? मी काय लहान बाळ आहे? कीं तुला वाटलं मला दारु जास्त झाली आहे? तुझी मदत न घेता हा जिनाच काय, मी विंध्यपर्वतदेखील चढून जाऊं शकेन. माहीत आहे कां तुला? मला एकट्याला सहज वरती जाता येईल." त्याने विजयच्या हातांतली मोठी पिशवी खेचली.

"जरुर, अगदी जरुर एकटा जा. बराय, गुडनाईट." विजय म्हणाला आणि त्याने आपल्या खोलीचे दार लावून घेतले.

विजयला छान झोंप लागली. त्याला पहाटे जाग आली. वातावरण शांत व प्रसन्न होते. तो तयार होऊन पुढल्या मुक्कामाला जाण्यासाठी आवरा आवर करुं लागला. पण त्याच्या सह प्रवाशाचा काय बेत होता? "त्याला आपल्या बरोबर यायचे आहे कां?" विपुलला विचारण्यासाठी विजय जिना चढला.

पण विपुल मात्र खोलींत झोंपलेला नव्हता. त्याऐवजीं तो गच्चींत गाढ झोंपलेला होता. विजयने त्याला अगदी हळूवारपणे हांक मारुन जागे केले. तो उठून बसला, त्याने डोळे चोळले, आणि सगळीकडे बघूं लागला. त्याच्या नजरेंत संशय होता आणि चेहऱ्यावर भीतीचे सावट होते. नंतर त्याने विजयकडे पाहिले. तो आपला कालचा

पर्वत श्रेष्ठ आहेत, त्यांच्यापेक्षां पृथ्वी श्रेष्ठ आहे, पृथ्वीपेक्षां विश्व महान आहे; परंतु संकटांना शांत मनाने सामोरे जाणारे मानव या सर्वांपेक्षां जास्त श्रेष्ठ आहेत.
- भामिनीविलास

सहप्रवासीच आहे हे लक्षांत आल्यावर त्याला हायसे वाटले. जरासा विचार करुन त्याने विचारले, "ते कालचे गुंड कुठे आहेत? त्यांनी माझी पिशवी नेली असेल बहुतेक!"

"गुंड कुठले? या खोलींत तर तुझ्याखेरीज दुसरंतिसरं कुणीच आलं नव्हतं. आणि तुझी पिशवी तर ती काय, समोरच दिसते आहे." विजयने म्हटले.

विपुलने काय घडले त्याची आठवण करुन विजयला सारी कहाणी सांगितली. विपुल जेव्हां खोलींत शिरला, तेव्हां चार गुंड खोलींत लपून बसले होते, ते चारी बाजूंनी त्याच्यावर चालून आले. विपुलने त्यांचा प्रतिकार केला पण त्यांनी त्याला केव्हां बाहेर गच्चींत फेकला आणि तो केव्हां निकसा बेशुद्ध झाला ते त्याला आठवत नव्हते.

विजयने आपले हंसू आवरले. "अरे मित्रा, मी तुला या खोलींत आणून सोडायचे ठरवले होते. कारण या खोलींत चारी भिंतीवर मोठेमोठे आरसे आहेत. कंदिलाच्या उजेडांत तुला तुझेच प्रतिबिंब चारी बाजूंनी तुझ्याकडे येतेय असे वाटले असणार. तू खोलींत एकटा शिरलास ना! नशीब तुझं कीं तू कांचेवर गुद्दा मारला नाहीस. नाहीतर कांच फुटून तुला लागले असते. पण तू एकदोन आरशांच्यावर जाऊन आदळला असला पाहिजेस. कारण आरशावर तसे डाग दिसताहेत."

विजयने काय झाले असेल त्याचा अंदाज केला.

विपुल थोडा वेळ गप्प बसल्या. मनांतल्या मनांत तो खजील झाला होता. एक सुस्कारा सोडून तो म्हणाला, "तर मग मी स्वतःशीच मारामारी केली म्हणायची!"

"अरे, अज्ञानापोटी आपण अनेकवेळां असं करतोच कीं! जाऊं दे." विजयने म्हटले.

-विश्ववसू

विचित्र प्रश्न

पूर्णिमा नांवाची एक म्हातारी आपला मुलगा व सुनेबरोबर आरामांत राहात होती. तिला तक्रार करायला संधीच नव्हती, इतकी सारीजण आनंदाने राहात होती. एके दिवशी शेतांतले काम संपवून तिचा मुलगा व सून घरी परत यायला निघाली. अचानक वादळी पाऊस सुरुं झाला आणि त्यांच्यावर वीज पडून दोघेही मरण पावली. त्यांची बारा वर्षांची एकुलती एक मुलगी लता होती. तिचे पालनपोषण करण्याची जबाबदारी म्हाताऱ्या पूर्णिमावर येऊन पडली.

या भयानक संकटाशी सामन देण्यासाठी पूर्णिमाने आपले दोन अेकरांचे शेत खंडाने कसण्यासाठी एका शेतकऱ्याला दिले. नातीच्या मदतीने ती पत्रावळी लावूं लागली व तऱ्हेतऱ्हेची लोणची बनवून आपले दोघींचे पोट भरुं लागली.

बघताबघता आठ वर्षें उलटली. पूर्णिमाची कंबर आता दुखायला लागली होती. तिच्या हातून जास्ती कामधाम होईनासे झाले. त्याशिवाय, त्यांची शेती करणारा कुळवाडी, नीट शेती करीत नव्हता व या दोघींना त्यांचा भाग देत नव्हता. म्हातारीची मात्र फार इच्छा होती कीं लताचे लग्न एखाद्या सुखवस्तू घराण्यांत व्हावे व ती सुखी झालेली बघावे.

तिला शहरांत राहणाऱ्या नागराज या व्यापाऱ्याची आठवण आली. तो पूर्णिमाच्या मुलाचा बालमित्र होता. आता नागराज सुगंधी वस्तूंचा खूप मोठा व्यापारी झाला आहे असं पूर्णिमाने ऐकलं होतं. त्याला दोन मुलगे होते व आता तो लक्षाधीश झाला आहे हेही तिला माहीत होतं.

एक दिवस ती गांवातला सावकार रमेश राठी याच्या घरी गेली. सर्वांची खुशाली विचारुन झाल्यानंतर पूर्णिमाने सावकाराला म्हटलं, "हे बघा शेठजी, मी आता झालेय म्हातारी! माझी एकच इच्छा आहे - माझ्या नातीचं, लताचं लग्न एखाद्या श्रीमंत घराण्यांत व्हावं. मी जर तिचं लग्न एखाद्या गरीब घरांत ठरवलं तर तिला जन्मभर कष्ट उपसायला लागतील आणि तऱ्हेतऱ्हेची दुःखं

- मुरलीधर -

भोगायला लागतील. म्हणून माझ्या मुलाचा मित्र नागराज व्यापारी शहरांत राहातो, त्याला भेटायला मला जायचंय. त्याच्या थोरल्या मुलासाठी मी लताचे नांव सुचवणार आहे. म्हणून मला दोनशे रुपये उधार हवे आहेत. म्हणजे कांही आवश्यक खर्च करता येईल."

पूर्णिमाने नेहमी आरामांत दिवस काढलेले होते. व तिला कधी कांही कमी पडलं नव्हतं हे रमेश राठीला अगदी पक्कं ठाऊक होतं. म्हणून तो अगदी विनम्रपणे तिला म्हणाला, "हे बघ पूर्णिमा, तू काय बोलते आहेस तरी काय? नागराजच्या मुलाशी तुझ्या नातीचा विवाह? तुला माहीत आहे ना, तो आता लाखोपती झालाय! तो कशाला तुझ्यासारख्या गरीब बाईच्या नातीशी आपल्या मुलाचे लग्न ठरवील ग? हल्लीं माझी सावकारी कांही नीट चालत नाही. मजूर व्याजाने पैसे घेऊन जातात खरे, पण पैसे परत द्यायची कांही गोष्ट काढीत नाहीत. तू रागावूं नकोस, पण मी कांही ही रक्कम तुला देऊं शकणार नाही." रमेश राठीची अटकळ होती कीं हे लग्न कांही ठरणार नाही आणि म्हातारी कांही कर्जाऊ रक्कम परत द्यायची नाही. म्हणून कांहीतरी सबब सांगून त्याने उधार रक्कम द्यायचे टाळले. त्याचवेळीं रमेशचा नोकर ताटांत लाडू घेऊन आला. त्यांतला एक लाडू उचलून रमेशने पूर्णिमाला देऊं केला. पण तिने तो घेतला नाही. "मला हल्लीं पचत नाही गोडधोड, नको मला." असं म्हणून ती निघून गेली.

सर्वांना नेहमी सल्लामसलत देणारे भुजंगशास्त्री तिला वाटेंत भेटले. तिला पाहून त्यांनी विचारले, "काय ग पूर्णिमाकाकी, इतक्या दुपारीं उन्हांतून कुठे निघाली होतीस?" पूर्णिमाने त्यांना खरी गोष्ट सांगितली. त्यावर भुजंगशास्त्री मोठ्या प्रेमळ स्वरांत तिला म्हणाले, "काकी, नातीच्या लग्नाची इतकी काळजी करुं नकोस. तुझा सज्जन परिवार सर्वांना ठाऊक आहे. तुझा मुलगा माझाही जवळचा मित्र होता. त्याने मला खूप मदत केलेली होती. आता मित्राच्या मुलीचे लग्न म्हणजे माझीही जबाबदारी आहेच कीं! शहरांत राहणारा नागराज व्यापारी माझ्या चांगल्या परिचयाचा आहे. तुला जरी सावकाराने उसनी रक्कम दिली असती तरी या वयांत तुला इतकं लांब जाणं कांही झेपलं नसतं. आजच मी शहरांत जातो, नागराजची भेट घेतो आणि तुझ्या नातीच्या लग्नाबद्दल विषय काढतो. सगळं काम उरकूनच मी परत येईन व तुला भेटेन."

"असंच कर पोरा, तुझे उपकार मी जन्मभर विसरणार नाही." असं म्हणून पूर्णिमा घरी परतली.

भुजंगशास्त्री त्याच दिवशी शहरांत जाऊन

नागराजला भेटला, त्याच्याशी बोलला व नंतर गांवी परतला. लगेच तो पूर्णिमाच्या घरीं गेला आणि सारी हकीकत त्याने सविस्तरपणें तिला सांगितली. तो पुढे म्हणाला, "काकी, नागराज श्रीमंत झालाय, पण तुमच्या कुटुंबाबद्दल त्याच्या मनांत खूप आदर आहे. तुझ्या मुलाची व त्याची मैत्री तो विसरलेला नाही. तुझ्या नातीशी, लताशी, आपल्या मुलाचा विवाह करायला त्याची आडकाठी मुळीच नाही. पण त्याला वाटतं कीं त्याची होणारी सून खूप बुद्धिमान, चुणचुणीत व चलाख असायला हवी!" असं म्हणून भुजंगशास्त्रींनी पिशवीत ठेवलेला एक चांदीचा तांब्या बाहेर काढला. "या तांब्याबद्दल मी नंतर सांगेन. प्रथम नागराजने दोन प्रश्न तुझ्या नातीला विचारायला सांगितले आहेत. त्यांची तिने ठीक उत्तरें दिली पाहिजेत. त्याचे प्रश्न असे आहेत." "खायचंच असेल तर मोठं खावं, आणि ऐकायचंच असेल तर महाभारत ऐकावं." हे सर्वांना माहीत आहेच. महाभारताचं आणखी एक नांव आहे. ते तुझ्या नातीने सांगितलं पाहिजे.

दुसरा प्रश्न असा कीं परमेश्वराने दर्शन देऊन त्या मानवाला विचारल्यानंतर त्याचा मृत्यू होतो, कीं परमेश्वर जेव्हां वरदान देतो तेव्हां हा मानव मृत्यूचं वरदान मागतो? हा आहे नागराजचा दुसरा प्रश्न!"

हे अजब प्रश्न ऐकून पूर्णिमा आश्चर्याने थक्क झाली नि तिने दारांत उभ्या असलेल्या आपल्या नातीकडे बघितले. लताने हंसून भुजंग शास्त्रींकडे पाहिले व ती सांगू लागली, "हे कांही कठीण प्रश्न नाहीत. आपल्या वेणुगोपालस्वामींच्या मंदिरात अवधानीबुवांची प्रवचने मी ऐकलेली आहेत. महाभारताचं दुसरं नांव आहे जयसंहिता किंवा

जयग्रंथ! आता दुसऱ्या प्रश्नाचं उत्तर पाहूं या. जेव्हां मरावसं वाटेल तेव्हां मरणाचे वरदान मिळवणारादेखील एखाद्या दिवशी मरणाची इच्छा करील. कारण केव्हांतरी त्याला हे जीवन नकोसे होऊन जाईल. आणि त्यांतून सुटका होण्याचा एकमात्र उपाय आहे, तो म्हणजे मृत्यू!''

तिचे उत्तर ऐकून भुजंगशास्त्री अतिशय खूष झाले व म्हणाले, ''लता, तुझं उत्तर अगदी बरोबर आहे. हे उत्तर तू कागदावर लिही आणि मला दे. आता राहिली या तांब्याची गोष्ट. यांत तूप आहे. नागराजची इच्छा आहे कीं उद्यां संध्याकाळपर्यंत या तुपाचे लोणी बनवून त्याला दिले पाहिजे.''

हे ऐकून पूर्णिमा निराश झाली. कारण हे अशक्य आहे हे तिला ठाऊक होतं. पण लता मात्र न घाबरता म्हणाली, ''शास्त्रीजी, या तुपाचे मी उद्यापर्यंत जरूर लोणी बनवून ठेवीन. तुम्ही कृपा करुन उद्यां संध्याकाळीं यावे.''

भुजंगशास्त्री मनांतल्या मनांत विचार करत होते, कीं ही वीस वर्षांची कोंवळी पोर तुपाचे पुन्हां लोणी कसे करुं शकेल? हे शक्य तरी आहे कां?'' हा विचार मनांत घोळवतच शास्त्रीबुवांची स्वारी घरी गेली.

त्या रात्रीं लताने त्या चांदीच्या तांब्यातले सारे तूप काढले. मुगाच्या डाळीचा रवा काढून त्याचा स्वादिष्ट तुपांतला हलवा बनवला व दुसऱ्या दिवशी सकाळीं तो हलवा तिने विकला. त्या पैशातून तिने लोणी खरेदी केले आणि तांब्यात कांठोकांठ भरले.

संध्याकाळीं भुजंगशास्त्री आले. लताने सगळी केलेली खटपट नीट सविस्तर सांगितली आणि तो लोण्याने भरलेला तांब्या त्यांच्या स्वाधीन केला. तिच्या हुशारीचे कौतुक वाटून शास्त्रीबुवा म्हणाले, ''त्या मोठ्या घरची सून होण्याची सारी चांगली लक्षणें तुझ्यांत आहेत हं!'' तिच्या चतुराईचे कौतुक करीत ते शहरांत तो तांब्या घेऊन गेले. नागराजने विचारलेल्या प्रश्नांच्या लेखी उत्तरांबरोबरच लोण्याने भरलेला तांब्याही त्यांनी दिला.

नागराज भलताच खूष झाला. अशा हुशार व चलाख मुलीचे स्थळ सुचवल्याबद्दल त्याने भुजंगशास्त्रीची तारीफ केली, आणि तो सहकुटुंब पूर्णिमाच्या घरीं पोंचला. लता व नागराजचा थोरला मुलगा यांनी एकमेकांना पसंत केले, आणि महिनाभरांतच त्यांचा मंगलविवाह साजरा झाला.

खास बातम्या

सार्थ मंत्र

कोणत्याही घरांत किंवा बाहेर, जेव्हां पुरोहित मंत्रपठण करीत असतात, तेव्हां तिथें जमलेल्या मंडळींना त्या पठणांत सहभागी होता येत नाही. कारण त्यांचे पाठांतर नसते किंवा श्लोकांचा अर्थही समजत नसतो. ही वस्तुस्थिती आता बदलायला लागली आहे. पुण्यांतील 'ज्ञान प्रबोधिनी' या संस्थेतर्फे आता पुरोहितांनी प्रत्येक मंत्राचा अर्थ सांगून मंत्रपठण करण्याचा नवा प्रघात सुरुं केला आहे. संस्थेने लहानलहान पुस्तिका प्रसिद्ध केल्या आहेत.

त्यामुळें मंत्रपठणांत पौरोहित्य करणाऱ्यांच्या बरोबर श्रोतेजनही भाग घेऊं शकतात. साहजिकच तो समारंभ वास्तुपूजनाचा असो, नामकरण, विवाह, उपनयन अथवा अंतिम संस्कार असोत, श्रोत्यांना त्यांत मनःपूर्वक सहभाग घेता येतो. ही नवी प्रथा लोकप्रिय झाली आहे आणि मंत्रपठणाच्या या वर्गांमधे डॉक्टर्स, ॲंजिनियर्स व वकील मंडळीही प्रशिक्षण घेऊं लागली आहेत.

कृतज्ञता

जेम्स हॅरीसनला पंधराव्या वर्षी आपला जीव वांचवण्यासाठी रक्ताची फार जरुरी होती. या गोष्टीला एकावन्न वर्षें झाली. त्या रक्तदानाने त्याचा जीव वांचला. पण त्याबद्दल कृतज्ञता व्यक्त करण्यासाठी त्याने स्वतः नियमितपणें रक्तदान करायचे ठरवले. ऑस्ट्रेलियांतल्या न्यू साऊथ वेल्सच्या रेड क्रॉसच्या कचेरींत तो आजपर्यंत ८०० पेक्षां जास्त वेळा

हडळींची संपत्ती

पर्वतराजीच्या पलीकडल्या गांवातल्या रहिवाशांना जेव्हां शहरात कामासाठी जावे लागे, तेव्हां त्यांना जंगलातल्या वाटेनेच जावे लागत होते. दुसरा कोणताही मार्ग नव्हता. एका जरुरीच्या कामासाठी बहादुर शहरांत जायला निघाला. त्याचे काम संपायला त्याला निदान दोनतीन दिवस तरी लागतील असा त्याचा अंदाज होता. पण त्याचे काम त्यादिवशी दुपारपर्यंत पूर्ण झाले. आता एवीतेवी काम संपले आहेच, तेव्हां आणखी एक दिवस शहरांत उगीचच काढण्यापेक्षां आपण सरळ घरीं जावे असा त्याने बेत केला. म्हणून अंधार पडण्या-पूर्वीच तो घरी जायला निघाला.

तो जंगलाच्या वाटेवर आला आणि जोराचा पाऊस सुरुं झाला. पाऊस थांबेपर्यंत त्यालाही थांबावे लागले. त्यानंतर जेव्हां तो निघाला, तेव्हां चांगलाच अंधार पडला होता. रात किड्यांचा किर्र आवाज आणि जंगली जनावरांचे अपरिचित आवाज ऐकून तो बावरला. अशा अंधाऱ्या रात्रीं पुढे जायचे म्हणजे संकटात उडी घेण्यासारखे होते. इथेंच जवळपास आडोश्याला थांबावे असे त्याने मनाशी ठरवले. आजूबाजूला बघताना त्याला एक ओसाड शिवमंदिर दिसले. रात्रीं तिथेच मुक्काम करायचा त्याने विचार केला. जेव्हां तो त्या मंदिराजवळ आला तेव्हां तिथे वळवळणारे सर्प त्याला दिसले. ते बघून मंदिरात जाण्याचा विचार त्याने बदलला. पण जवळच एक वडाचे मोठे झाड होते. त्या झाडाच्या एका जाडजूड फांदीवर तो चढून बसला.

थोड्या वेळाने थकव्यामुळे त्याचा डोळा लागला. अचानक त्याला झाडाखाली कुणीतरी आपसांत बोलत असल्याचा आवाज आला व तो जागा झाला. बहादुरने डोळे उघडून खाली निरखून पाहिले. झाडाखाली कांही हडळी आरामांत गप्पा मारीत बसल्या होत्या. त्यांना पाहून भीतीने त्याच्या तोंडून किंकाळीच बाहेर पडायची! पण त्याने धीर एकवटला आणि तो त्यांच्या हालचाली निमूटपणे बघत बसला.

त्यांतली एकजण त्यांची प्रमुख होती बहुतेक! ती एका दगडावर एकटीच बसली होती. बाकीच्या हडळी जमिनीवर तिच्या-भोवती बसल्या होत्या आणि ती सांगेल ते ऐकत होत्या. प्रमुख हडळ इतर हडळींना म्हणत होती, "आज कायकाय लूट तुम्ही आणली आहेत ती सगळी दाखवा!" जेव्हां एका हडळीने आपली पिशवी जमिनीवर ओतली, तेव्हां त्या प्रमुख हडळीचे डोळे आनंदाने चमकले असावेत. ती हंसून म्हणाली, "वा, वा, फार छान!"

दुसऱ्या हडळीने आपली थैली उघडून त्यांतला माल दाखवला, तेव्हां पुन्हां ही मुख्य हडळ म्हणाली, "वा ग वा! चांगलंच डबोलं आणलं आहेस कीं!"

इतर हडळींना ती पुढे म्हणाली, "तुम्ही सगळ्या जणींनी खूपच लूट गोळा केली आहेत. ही मिळवायला तुम्हाला बरीच मेहनत करावी लागली असेल, नाही? ही सगळी संपत्ती आपण या वडाच्या ढोलींत लपवून ठेवूं या. उद्यां रात्री पुन्हां आपण साऱ्याजणी इथेच भेटूं या."

तिच्या हुकुमाप्रमाणे सगळ्याजणींनी आपापल्या थैल्या ढोलींत लपवल्या. आणि त्या तिथून आनंदाने उड्या मारत, खिदळत निघून गेल्या.

रात्रभर बहादुर झाडावरच राहिला. सकाळ झाली तेव्हां तो झाडावरुन खाली उतरला आणि त्या झाडांतल्या ढोलीकडे बघून स्वत:शीच बडबडूं लागला, "छी, छी, हडळीचा पैसा म्हणजे स्मशानांतली राख असावी तसा!" आणि त्या पिशव्यांना हात न लावता तो तसाच तिथून आपल्या घरी परत गेला. घरी पोंचल्याबरोबर

त्याने आपल्या पत्नीला ही सविस्तर हकीकत सांगितली. तो जेव्हां सांगत होता तेव्हां त्याचे मोठ्या आवाजांतले बोलणें शेजारच्या दुर्गानि ऐकले. ती त्याचवेळी बहादुरच्या बायकोकडे तुरीची डाळ उसनी मागायला आली होती. ती लगबगीने घरी परत गेली आणि आपला पती चंचल याला म्हणाली, "तो बहादुर तर एक मूर्खच दिसतोय. त्याच्या डोक्यांत नुसती माती भरलीय. तुम्ही देखील त्याच्यासारखेच आहात. आपलं लग्न होऊन दहा वर्षे झाली, अजून माझ्या हातांत लाखेच्याच बांगड्या आहेत. तुम्ही ताबडतोब जंगलात जा.

तिथल्या ओसाड शिवमंदिराच्या शेजारीच एक मोठे वडाचे झाड आहे. त्या झाडाच्या ढोलींत त्या हडळींच्या पिशव्या त्यांनी लपवून ठेवल्या आहेत, त्या उचलून घेऊन या. कितीतरी दागदागिने

- नरोत्तम -

नि संपत्ती त्यांत असेल. शेवटी संपत्ती ती संपत्तीच. माणसांची असो नाहीतर भुताहडळींची असो, पैसा सर्वांचा सारखाच असतो कीं नाही?"

बायकोच्या बोलण्यामुळें चंचललाही मोह आवरेना. ते धन चोरुन आणण्याची इच्छा त्याच्या मनांत जागी झाली. त्या झाडाजवळ तो गेला आणि त्या ढोलीतल्या तीन पिशव्या त्याने उचलल्या. त्या खांद्यावर टाकून ते ओझे घेऊन तो रात्रीं घरी आला.

दुर्गाने घराचे दरवाजे, खिडक्या बंद केल्या आणि लगेच एक पिशवी उघडली. त्यांतली वस्तू बघून ती मोठ्याने ओरडली. एका माणसाच्या कवटीचा तो कपाळाचा भाग होता. दुसऱ्या पिशवींत हाडें होती, आणि तिसऱ्या पिशवींत नुसती राखच होती.

"अहो, तुम्ही तरी किती बावळट आहात हो! या पिशवींत काय भरलंय ते तुम्ही अगोदर उघडून बघायचं नाहीत कां?" ती नवऱ्याला टोंचून बोलायला लागली.

बिचारा चंचल गप्प बसला. पण दुर्गा मात्र विचारांत पडली होती. थोड्या वेळाने ती म्हणाली, "हडळी यालाच संपत्ती मानत असतील. म्हणजे हे त्यांना हवेच असणार. उद्यां रात्री तुम्ही पुन्हां त्याच ठिकाणी हे घेऊन जा, आणि त्यांचे बोलणे लक्ष देऊन ऐका. त्यांना सरळ सांगा कीं याच्या बदल्यांत त्यांनी धन दिलं तर ही त्यांची संपत्ती त्यांना परत मिळेल. त्यांच्याशी नीट सौदा करा."

दुर्गासारख्या द्वाड बाईबरोबर दहा वर्षे चंचल संसार करीत होता, तेव्हां हडळींच्याबरोबर सौदा करायला कांही तो घाबरला नसता. त्या तिन्ही थैल्या घेऊन पुन्हां तो जंगलात गेल्या आणि त्या झाडाच्या फांदीवर बसून राहिला. मध्यरात्री रोजच्याप्रमाणें हडळी तिथें आल्या. त्यांच्या पिशव्या कमी झालेल्या पाहून त्या ओरडायला लागल्या, "चोरी झाली, आमची संपत्ती कुणीतरी चोरलीय."

त्यांची प्रमुख हडळ पुढे आली. तिने त्या ढोलींत हात फिरवून पाहिले नि म्हटले, "फार मोठा अनर्थ झालाय. मांत्रिक वराहमुनीच्या जीवनकाळांत आपण त्याचं कांहीही वाईट करुं शकलो नाही. आपले सारे प्रयत्न व्यर्थ ठरले. तो मेल्यानंतर तरी निदान त्याचे हे सगळे अवशेष खोल खड्ड्यांत पुरुन टाकायची माझी इच्छा होती, म्हणजे त्याचा सूड आपण घेतला असे वाटले असते. पण आता मात्र दुःखाची गोष्ट अशी

कीं आपण हेदेखील करुं शकणार नाही. किती दुर्दैव आहे आपलं, नाही कां?"

झाडावर बसलेल्या चंचलला वाटलं कीं खाली उतरायला ही योग्य वेळ आहे. तो उडी मारुन खाली आला आणि त्यांना म्हणाला, "तुम्ही इतक्या दुःखी कां होता? तुम्ही मला धन दिलेत तर ही तुमची संपत्ती मी तुम्हाला परत देईन ना!"

चंचलच्या खांद्यावर लटकलेल्या आपल्या पिशव्या पाहून त्या मुख्य हडळीला फारच आनंद वाटला. ती मोठ्या उत्साहाने म्हणाली, "आमच्यापाशी धन नाही, पण कांही दागिने मात्र आहेत. ते आत्ताच आम्ही आणलेले आहेत."

"दागिने आहेत? फारच छान! माझी पत्नी तर दागिन्यांसाठी जीव टाकते. दागिने मिळावेत म्हणून ती आसुसलेली आहे. द्या, द्या. मला ती दागिन्यांची थैली द्या!" असं म्हणून त्याने तीन थैल्या त्यांच्यापुढे ठेवल्या.

त्या प्रमुख हडळीने दागिन्यांची थैली त्याला दिली. त्यांतले दागिने त्याने बाहेर काढून बघितले. तो भलताच खूष होऊन म्हणाला, "बाप रे, इतके दागिने! आता जन्मभर माझी पत्नी कधी दागिन्यांसाठी माझ्याकडे हट्ट धरायची नाही. येतो मी." असं सांगून ती थैली खांद्यावर घेऊन तो घराकडे निघाला.

गांवी जेव्हां तो घराजवळ आला तेव्हां होत आली होती. गस्त घालणाऱ्या दोघा पहारेकऱ्यांना चंचल थैली घेऊन येताना दिसला. चोरांचा उपद्रव कमी व्हावा म्हणून कोतवालाने हे पहारेकरी मुद्दाम नेमले होते. त्यांना संशय आला व त्यांनी चंचलला पकडले. चंचलचे बोलणें ऐकून न घेता त्यांनी थैली उघडली. त्यांतले दागिने पाहून तर त्यांची खात्रीच झाली. चंचलला त्यांनी तुरुंगात टाकले. आपल्या पत्नीच्या हावरटपणामुळे चंचलला ही शिक्षा भोगावी लागत होती. तो मनांत स्वतःलाच दोष देऊं लागला. जेव्हां दुर्गाला हे समजलं तेव्हां तिने रडून गोंधळ घातला. "माझी ही हाव नडली आणि माझा नवरा तुरुंगात अडकला. हावरटपणादेखील हडळीच्या संपत्तीसारखा असतो. तो अंगात शिरला कीं त्याच्यापासून आपल्याला नाही नाही तो त्रास होत राहातो, आणि त्याच्यापासून काडीमात्र फायदा होत नाही."

भारताची ओळख

१. वरील चित्र कुणाचे आहे ते ओळखा. सार्वजनिक सेवेसाठी १९९७ साली त्यांना आंतरराष्ट्रीय पारितोषिक मिळाले होते. ते पारितोषिक कोणते होते?

२. ओरिसांतल्या एका गांवाच्या नांवाचा एका भाषेंत अर्थ आहे, 'लोकांचा किल्ला'. ही भाषा स्थानिक मुंडा जमात बोलते. हे गांव कोणते आहे?

३. दोरसमुद्र ही राजधानी कोणत्या दाक्षिणात्य वंशाची होती?

४. हिंदू घरांमधे आंब्याच्या पानांचे तोरण घराच्या दरवाजांना लावायची परंपरा आहे. यामुळे कोणत्या देवाची अर्चना होते? त्या देवाला आंबा हे फळ फार आवडत असे.

५. शीख प्रजासत्ताक राज्याचा औपचारिक जाहीर नामा पंजाबमधल्या एका किल्ल्यावरुन बंदा बहादुर याने केला होता. हा किल्ला कोणता आहे?

६. बुद्धधर्मातल्या संन्यासिनींना कोणत्या नांवाने ओळखतात?

७. एक भारतीय मसाल्याचा वाळलेला पदार्थ पर्शिया (आता इराण) मधें 'लहान खिळे' म्हणून ओळखला जात असे. हा पदार्थ कोणता?

८. चार द्राविडी भाषांपूर्वी दक्षिण भारतांत संस्कृत काव्यें कोणत्या लिपींत लिहिली जात होती?

९. अर्जुन पुरस्कार मिळवणारा पहिला खेळाडू कोण होता?

१०. गांधीजींनी मिठाचा कायदेभंग करण्यासाठी जेव्हां दांडीयात्रा केली तेव्हां तशाच प्रकारची यात्रा दक्षिण भारतांत तिरुचिरापल्ली ते वेदारण्यमपर्यंत काढली होती. या यात्रेचे नेतृत्व कुणी केले होते? *(उत्तरें पुढील अंकी)*

नव्हेंबरच्या प्रश्नावलीची उत्तरें

१. १९५०-५१
२. ब्राम्ही
३. गांधीजी
४. रविदास
५. अंदमान निकोबार बेटे
६. बाळ गंगाधर टिळक
७. पांच वेळां
८. महाराष्ट्र

गणेश पुराण

प्रसन्नवदना व मोहना या दोघी बहिणी अनुक्रमाने मूर्ती पहात पुढे गेल्या. शेवटी त्या निराश होऊन परत फिरण्याच्या बेतात होत्या. इतक्यांत बाहेर मुलांचा ओरडा ऐकून दोघी जागच्या जागी थबकल्या.

त्याचवेळी त्यांना कोणीतरी म्हटल्याचे ऐकू आले - "तिकडे स्वस्तातल्या रंगांनी रंगविलेली एक मूर्ती आहे. ती कां नाही पहात?"

ते ऐकून मोहना म्हणाली - "चल ना, आक्का! ती मूर्ती कदाचित स्वस्तांत मिळेल." असे म्हणत प्रसन्नवदनाचा हात धरून तिकडे निघाली. तेव्हां ते प्रदर्शन पहायला आलेला प्रेक्षकवर्ग त्या बाजूला निघाला. प्रसन्नवदनाने सुवर्णमुद्रांची थैली मूर्ती समोर ठेवली व आपल्या गळ्यातला पांचूमण्यांचा रत्नहार काढून मान खाली करून बसलेल्या विचित्राच्या हातात कंकणासारखा तो बांधला.

ते दृश्य पाहून लोक चकित होऊन आपसांत बोलू लागले - "ह्या दोघी मुलींना वेडबीड तर नाही लागले? नाही तर तेथे ठेवलेल्या एकाहून एक सुंदर मूर्ती सोडून येथे ठेवलेल्या सामान्य मूर्तीवर आपले सर्व वैभव अशा तऱ्हेने उधळले नसते!"

ते ऐकून प्रसन्नवदना त्या लोकांच्या मनांतली शंका दूर करण्यासाठी म्हणाली - "येथे स्थापना केलेल्या मूर्तीत जे वैशिष्ट्य पाहून अबोध मुले मुग्ध होत आहेत, तेच वैशिष्ट्य पाहून आम्ही या मूर्तीकडे आकृष्ट झालो. मुलं अबोध असतात म्हणून त्यांची मने देवासारखी निर्मळ व पवित्र असतात. त्यांचे आशीर्वाद म्हणजे ब्रह्मदेवाचाच आशीर्वाद असवा असे समजावे. म्हणून आम्ही त्यांची निवडच पसंत केली."

मोहना म्हणाली - "मातीच्या मूर्तीत जे रूप

२४. महाभारताची रचना

व सौंदर्य प्रतिबिंबित होऊ शकलं नाही, ते चुना, कोळसा, गेरू इत्यादी रंगांच्या सहाय्याने मूर्तीमंत करणाऱ्या चित्रकाराची मूर्ती अपूर्व आहे. या सुंदर प्रतिमेकरितां आम्ही दिलेले पारितोषिक कमीच म्हटले जाईल."

त्याच वेळी विचित्राचे वृद्ध आईवडील तेथे आले. ते म्हणाले - "बाळा, पावन, वातापी गणपतीच्या कृपेने आमचा प्रयत्न यशस्वी झाला. तू इतका मोठा झाल्यावर आम्हाला भेटलास" असे म्हणत त्यांनी आपल्या मुलाला पोटाशी धरले, त्यांचा डोळ्यांतून पुत्रवात्सल्याचे अश्रू गळू लागले.

त्यांचे भूतकाळातील सर्व आयुष्य आठवले. खरे मूळ नांवही आठवले.

मायलेकांची. कित्येक वर्षांनंतर भेट झाल्याबद्दल प्रसन्नवदनाला फार आनंद झाला आणि म्हणाली - "आतांच आमच्या मनातली इच्छा पूर्ण झाली. आपला नवस आम्ही आज पुरा करणार."

त्यानंतर थोड्याच वेळात लोकांनी मांडव उभा केला. प्रसन्नवदना गणेशमूर्ती समोर बसून ताल देत गाणे म्हणू लागली - "तांडवनृत्य करी गजानन..." ती हे भक्तिगीत म्हणत असतां मोहना विद्युलते सारखी नृत्य करू लागली. ते दृष्य पाहून प्रजा तन्मय होऊन आनंद सागरात जणूं बुड्या मारू लागली.

प्रसन्न वदनाचे गायन गजानन पंडिताने ऐकले. त्यावेळी गजानन पंडिताचे वय पूर्ण शंभर वर्षाचे झाले होते. त्यावेळी घराबाहेर पडण्याची शक्ती त्यांच्या अंगात नसूनही त्यांच्या अंगात एकाएकी कोठून बळ आले, कोणास ठाऊक, ते धांवतच मांडवात आले. प्रसन्नवदनाला हात जोडून त्यांनी नमस्कार केला आणि ते ध्यानमग्न झाले.

नृत्य करीत असतां मोहनानं तन्मय होऊन ती विनायकाची भव्य मूर्ती सहजी उचलून आपल्या खांद्यावर घेतली. प्रजा ते दृश्य थक्क होऊन पाहूं लागली. बायका म्हणूं लागल्या - "मुली, तुला एवढे वजन पेलणार नाही!" त्याच्या उत्तरादाखल मोहना म्हणाली - "हे मी कांही नव्याने करीत नाही!" असे म्हणत ती मूर्ती तशीच खांद्यावर राहून देऊन ती मग्न होऊन नृत्य करीत तेथून निघाली. सर्व प्रजा तिच्या बरोबर निघाली. त्या गडबडीत प्रसन्नवदना कोठे अदृश्य झाली, कोणाला कांहीच कळले नाही.

ध्यान मुद्रेतून गजानन पंडित जागे झाले. समोर मूर्तीच्या जागी सुवर्ण मुद्रांनी भरलेली

मखमली थैली दिसली. त्यांच्या पायांजवळ मूर्तीकार विचित्र गुडघे टेकून बसला होता.

त्याला पाहून गजानन पंडित म्हणाले - तू देवळाच्या सभामंडपांतील भिंतींवर गणेशलीला काढ. त्यासाठी आवश्यक धन प्रसन्नवदनाने गणपतीला अर्पिलेले धन गणपतीने दिलेच आहे."

त्यानंतर गजानन पंडित उठून उभे राहिले आणि विचित्रबरोबर मिरवणुकींत चालूं लागले. मोहना ती मूर्ती घेऊन देवळाच्या कुंडाजवळ गेली.

कुंडाच्या पायऱ्या उतरत असतां एकाएकी अदृश्य झाली आणि तिच्या जागी एक उंदीर ती मूर्ती आपल्या पाठीवर घेऊन पाण्यांत शिरला. त्याच दिवशी सर्व मूर्तींना पाण्यांत उतरून स्नान करावयाचे ठरले होते.

ती मूर्ती कुंडाच्या मध्यभागी पोचल्या वर सहस्त्रावधी दीपमालिकांच्या प्रकाशासारखा प्रकाश सर्वत्र पसरला. त्या प्रकाशाच्या मध्यभागी अभयहस्त मुद्रेत गणपतीने सर्वांना दर्शन दिले आणि तो अंतर्धान पावला.

गजानन पंडिताने विचित्राला पोटाशी कडकडून आवळून धरले व म्हणाले - "बाळा पावना, तुझ्यामुळेच या वातापी नगरीला पवित्रता लाभली. म्हणून तुला आजपासून पावनमिश्रा हे नांव लाभेल." एवढे बोलून पावनमिश्र पुढे म्हणाले - "गर्भगृहाच्याप्रमुख द्वारावर महाभारताची रचना-स्वरूप जे चित्र आहे..." पावन मिश्रांचे ते वाक्य पुरे होण्या पूर्वीच तरुण चित्रकार म्हणाला - "गुरुदेव!" आणि पावन मिश्रांच्या पायांवर मस्तक ठेवून म्हणाला - "आपले पावन

चरित्र ऐकून मी धन्य झालो. माझे नाव आनंद आहे. आपल्या पावन नावातील पहिली दोन अक्षरे बदलून मी यापुढे ''वपानंद'' नामे ओळखला जाईन. हा सभामंडप म्हणजे पावन चित्रालय आहे. या पावन मंडपांतील चित्रांची हुबेहुब रचना मी करीन पुढल्या पिढ्यांसाठी आपण ज्या कथा सांगितल्या आहेत, त्या मी त्यांना सांगेन. आपला अनुग्रह माझ्या मस्तकावर रहावा!'' असे म्हणत तो त्यांचे चरण धरून बसला.

वृद्ध पावन मिश्रांनी त्या तरुणाच्या मस्तकावर हात ठेवून आशीर्वाद देत मंदहास्य वदनाने ते म्हणाले - ''व्यासमुनी महाभारताची जी कथा सांगणार होते, ती लिहिण्याचे सामर्थ्य कोणांत आहे, असा ते विचार करू लागले, त्याच वेळी ब्रह्मदेवाने प्रसन्न होऊन दर्शन दिले. गणेशाला आपला लेखक म्हणून नेमायला सांगितले. ब्रह्मदेवाच्या आसे प्रमाणे व्यास मुनींनी गणनायकाचे स्मरण करून त्याला प्रार्थना केली.

गणपतीने तात्काळ दर्शन देऊन म्हटले - ''व्यासमुने, आपण कथा प्रारंभ करावी, आपण बोलत रहावे, मी लिहीत जाईन. परंतु एक अट आहे, आपण चुकून सुद्धा माझ्याकडे पाहतां कामा नये.'' असे उत्तर देऊन गणपती महाभारत कथा लिहायला बसला. गणपतीने आपल्या दांताच्या तुकड्याची लेखणी करून सतत लिहीत राहिला. व्यास मुनी अर्ध निमीलित नेत्रांनी, म्हणजे डोळे अर्धे मिटून ध्यान मग्न झाले आणि धाराप्रवाहासारखी महाभारत कथा सांगू लागले.

समोर हिमालयाच्या शिखरातून गोमुखीतून जलप्रपात गंभीर स्वरतालावर चालू होता. त्या संगीताबरोबर देवदारू वृक्ष डोलत होते. महाभारताची कथा चालू होती.

जन्मांध धृतराष्ट्र हस्तिनापुराच्या गादीवर बसला. त्याचा धाकटा भाऊ पांडू राजा साम्राज्याचे संरक्षण करीत राज्य विस्तार करण्यात मग्न होता. कालांतराने पांडूला पांच मुलगे झाले आणि धृतराष्ट्राला शंभर पुत्र. बालपणापासूनच कौरव व पांडव यांच्यात परस्पर मत्सर व द्वेष वाढत गेला.

व्यासमुनी कथा सांगत होते आणि गणपती कथा लिहीत होता. सभापर्वाचा प्रसंग चालू झाला. मयसभेत अपमानित झाल्यामुळे दुर्योधनाने सूड भावनेने द्यूतात पांडवांना व द्रौपदीला जिंकले आणि द्रौपदीचे चीरहरण करण्याचे ठरविले.

तेव्हां संतापून भीमाने दुर्योधनाची मांडी व दुःशासनाची छाती फोडून त्यांचे रक्त पिण्याची भीषण प्रतिज्ञा केली.

पांडव बारा वर्षे वनवास पूर्ण करून विराट राजाच्या दरबारात अज्ञातवासाच्या काळ ात वेश पालटून राहू लागले. द्रौपदी सैरंध्री रूपे विराट राजाच्या राणी बरोबर अंतःपुरात दासी म्हणून राहू लागली. कीचकाने तिचा अपमान केला. म्हणून भीमाच्या हाती तो आपले प्राण गमावून बसला. उत्तर गोग्रहणात बृहन्नलेच्या रूपात राहणाऱ्या अर्जुनाने कौरवसैन्याची धुळधाण उडवून दिली.

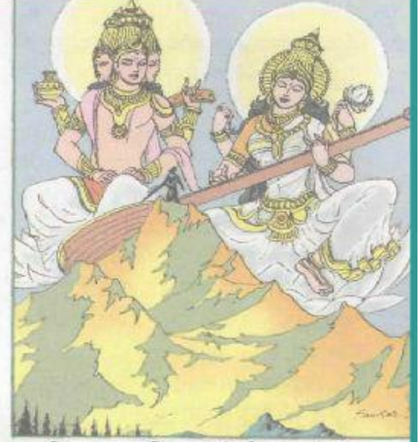
त्यानंतर अभिमन्यु व उत्तराचा विवाह झाला. कृष्णाने शिष्टाई करून पांडवांसाठी पांच गावे मागितली. परंतु दुर्योधनाने 'सुईच्या टोका-इतकीही जमीन मिळणार नाही', असे गर्वोक्ती करून उत्तर दिले.

शेवटी युद्धाची वेळ येऊन ठेपली. कृष्णाने अर्जुनाचे सारथ्य करण्याचे कबूल केले आणि त्याला गीतोपदेश केला. भीष्म शरशय्येवर पडल्यानंतर द्रोणाने चक्रव्यूहाची रचना केली. सर्व कौरवांनी मिळून अधर्म युद्ध करून अभिमन्यूचा वध केला. सुभद्रा पुत्रशोक करू लागली.

अर्जुनाने आपले शौर्य व प्रताप दर्शवून जयद्रथाचा वध केला. धृष्टद्युम्नाने द्रोणाचार्यांचा वध केला. तिकडे दुर्योधनाला कर्णाच्या शौर्य व प्रतापाचा आधार वाटला. परंतु त्याच्या मृत्यूनंतर तो देखील हताश झाला.

भीमाने प्रतिज्ञेप्रमाणे दुःशासनाचा वध केला आणि दुर्योधनाची मांडी फोडून तो दोघांचे रक्त प्याला.

द्यूतांत पराभव झालेल्या युधिष्ठिराला आपल्या भावांच्या मदतीने भयंकर युद्ध करून

जय मिळाला आणि त्याची विजय दुंदुभी चतुर्दिक वाजली.

श्रीकृष्णाने आपला अवतार संपविला. परिक्षिताचा राज्याभिषेक करून पंच पांडव द्रौपदीसह महाप्रस्थानाला निघाले.

धर्म कधी मरत नाही व शेवटी धर्माचाच जय होतो. हे सत्य जाहीर करण्यासाठीच जणु कांही युधिष्ठिर मेरु शिखरावर चढून गेला.

हिमालयाच्या शिखरावरुन जलप्रवाहाचा धबधबा मंद पडत चालला. हे सांगणे कठीण आहे की व्यासमुनी सांगत होते ती कथा गणपती लिहीत होता की गणपती लिहीत होता ती कथा व्यासमुनी सांगत होते. इतक्या वेगाने महाभारताची रचना चालू होती.

तिकडे ब्रह्मलोकात ब्रह्मदेव पद्मासनावर बसून आनंदाने हंसत सार्थ दृष्टीने सरस्वतीकडे पहात होता. दुसऱ्या क्षणाला सरस्वतीने वीणेच्या तारा

जुळवून झंकार केला आणि श्रीराग वाजवू लागली.

महाभारताची कथा संपूर्ण होत आली होती. शेवटच्या पर्वाची रचना चालू होती.

सरस्वतीच्या हाती वीणावादनाबरोबर ब्रह्मलोकांतूव श्रीरागाचे स्वर व्यास महर्षींच्या कानावर येत होते. त्यामुळे व्यास मुनींच्या रचना कार्यात विघ्न उत्पन्न होऊ लागले.

कथा अद्याप पूर्ण झाली नव्हती. व्यास मुनींनी अन्य मनस्क होऊन लेखकाकडे, म्हणजे गणपतीकडे, पाहिले. दुसऱ्या क्षणाला गणपती अंतर्धान पावला.

महाभारत ग्रंथावर अक्षतांसारखी आकाशांतून सुमन वृष्टी होऊ लागली.

व्यास मुनींनी ग्रंथ उघडून आतुरतेने पाने चाळून पाहिली. त्यांना जो काही कथा भाग सांगावयाचा उरला होता तो सर्व लिहीला गेला होता. व्यास मुनीच्या डोळ्यांतून कृतज्ञतेचे अश्रू वाहू लागले. त्यांचे सर्वांग आनंदाने पुलकित झाले. त्याच वेळी वीणेवर सरस्वतीने हंसध्वनी राग वाजवायला सुरुवात केली.

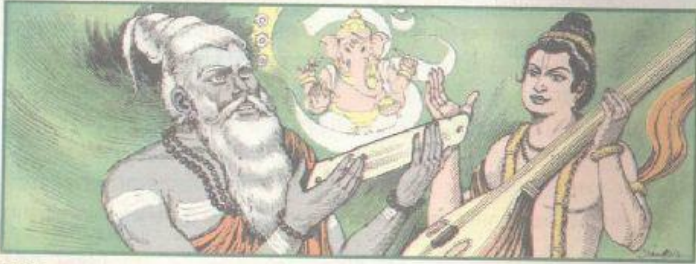
नारदमुनींनी प्रवेश करून व्यासांना विचारले - "महर्षे, महाभारताची रचना करणाऱ्या महामुने, तुमच्या डोळ्यांत आश्चर्य झळकते आहे कारण काय?"

व्यासांनी सर्व उघड सांगितले. ते ऐकून नारदमुनी म्हणाले - "याचा अर्थ असा की तुम्ही जे कांही सांगायचे म्हणून योजीत होता, ते सांगण्यापूर्वीच लेखक लिहीत होता, म्हणावयाचा!"

"होय, नारदा! तू म्हणतोस खरे आहे. आयुष्यभर तपश्चर्या करूनही कोणाला असा लेखक लाभणे शक्य नाही. मी धन्य झालो. माझा संकल्प पूर्ण झाला, म्हणून मी महाभारताला 'जय' असे ही नाव देईन." असे म्हणून व्यासमुनींनी हात जोडून गणपतीचे ध्यान केले.

महाभारताजवळ एक ज्योतिर्वलय दिसूं लागले. तिच्यातून दर्शन देऊन गणनायक म्हणाला - "व्यास महर्षी आपले महाभारत पंचमवेद म्हणून आणि एक अपूर्व काव्य या नाव सर्वत्र व सर्व काळ प्रशंसेला पात्र होईल." असा आशीर्वाद देऊन गणपती अंतर्धान पावला.

विघ्नाश गणनायकाने आपल्या दाताने लिहिलेलं महाभारत युगेयुगे साहित्य क्षेत्रांत, नक्षत्र मंडळात, चंद्रासारखा आपला प्रकाश देत चिर-स्थायी झाले आहे. *(संपूर्ण)*

तीन पैशांचं पुण्य

एका गावांत प्रभुगुप्त नांवाचा एक व्यापारी राहात होता. पैसा हा त्याला प्राणाहून आधिक प्रिय होता. त्याच्या पत्नीला, मीनाक्षीला, आपल्या पतीचा हा चिक्कूपणा मुळींच आवडत नव्हता. म्हणून पुण्यकार्य कांही करायचं असेल तेव्हां ती हट्टाने पतीच्या हातून थोडाफार तरी दानधर्म करवीत होती.

प्रभुगुप्ताजवळ भरपूर धनदौलत होती, पण त्याला अद्याप मूलबाळ नव्हते याचे त्याला वाईट वाटत असे. मुलासाठी मीनाक्षीने अनेक नवस सायास, उपासतापास केले, पण त्याचा उपयोग झाला नाही. शेवटी निराशेने मीनाक्षीने नवस केला कीं जर तिची कूस उजळली तर अंगावरचे सारे दागिने ती देवाला अर्पण करील. त्याशिवाय व्यापारांत तिच्या पतीला वर्षभरांत जो नफा होईल, त्यांतला एक टक्का ती देवाच्या हुंडीमधें देईल.

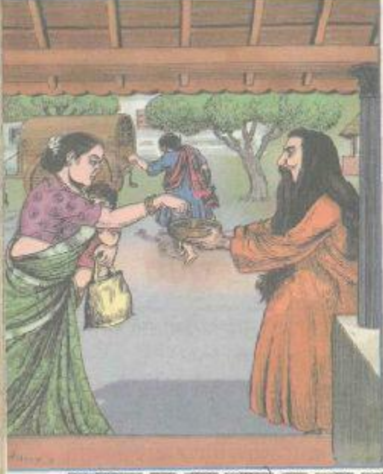
हा नवस बोलल्यानंतर थोड्याच दिवसांत मीनाक्षीला दिवस गेले आणि नऊ महिन्यानंतर तिने एका मुलाला जन्म दिला. त्यानंतर मीनाक्षीने आपण असा नवस बोललो होतो ही गोष्ट पतीला सांगितली.

नवसाची ही कथा ऐकून प्रभुगुप्त चकितच झाला व तिला म्हणाला, "तुझं डोकं ठिकाणावर आहे ना? तुझ्या अंगावरच्या साऱ्या दागिन्यांची किंमत कमीतकमी दोनतीन हजार तरी होईल. त्यांत आणखी नफ्यांतला एक टक्का आणखी वरती द्यायचा; याचा अर्थ तुला समजतो तरी कां? ही गोष्ट माझ्यासमोर पुन्हां कधी सांगू नकोस."

आपल्या पतीचे हे कठोर बोलणें ऐकून मीनाक्षाही संतापून उद्गारली, "याबाबतीत मात्र तुम्ही नाही म्हणूं शकणार नाही. ही गोष्ट मी देवापाशी कबूल केली आहे. जर माझ्या मुलाला कांही झालं तर मीही जीव देईन. समजलं कां?" प्रभुगुप्ताचा नाईलाज झाला. त्याला बायकोचा शब्द पाळावाच लागला.

त्यानंतर कांही दिवसांनी प्रभुगुप्त बायको व मुलाला घेऊन हा नवस फेडण्यासाठी निघाला. मीनाक्षीने आपले दागिने अंगावर घातले होते. प्रभुगुप्ताने ठरवले की त्याचा वर्षभरांत होणाऱ्या

- दिलीप चोपडा -

फायद्याचा एक टक्का म्हणजे एक हजार रुपये होतात.

"हिशेब करताना परमेश्वराला फसवूं नका हं!" मीनाक्षीने पतीला सावधगिरीची सूचना दिली. वाटखर्चासाठी एक हजार रुपये घेऊन प्रभुगुप्त निघाला. घर बंद करुन दाराला कुलूप लावायला म्हणून प्रभुगुप्त बाहेर आला तर ओसरीवर बैठक मारुन एक बैरागी बसलेला होता तो त्याला दिसला.

बैरागी प्रभुगुप्तला म्हणाला, "बाबूजी, तुम्ही तीर्थयात्रेला जाताय ना? जाताजाता दानधर्म करीत जायला हवं. मी रात्रीपासून कांही खाल्लेलं नाही, मला कांहीतरी द्या ना!"

"तुझ्या उपदेशाची मला गरज नाही. तुझं भुक्कड तीन पैशाचं पुण्य मला नको आहे. हजारो रुपये दान करुन परमेश्वराकडून मी बरंच पुण्य मिळवणार आहे." प्रभुगुप्ताने उत्तर दिले.

प्रभुगुप्ताचे बोलणे ऐकून मीनाक्षीला शरम वाटली. आपल्या पतीचा डोळा चुकवून तिने पिशवींतले दोन लाडू गुपचूप बैराग्याच्या झोळींत टाकले आणि कमरेच्या पिशवीतून तीन सुटे पैसे काढून बैराग्याला दिले.

पण मीनाक्षी त्याला पैसे देत होती ते मात्र प्रभुगुप्ताला दिसले. मीनाक्षीला रागवत तो म्हणाला, "अग, इथेंच खर्च करायला सुरवात केलीस तर येताना भीक मागत कां येणार आहेस?"

पुण्यतीर्थाला पोंचल्यानंतर मंदिरात जाता-जाता प्रभुगुप्ताने मीनाक्षीच्या हातांत एक हजार रुपये देऊन तिला सांगितले - "माझ्याजवळ आणखी एक हजार रुपये आणलेले आहेत. आपण हजार रुपये हुंडीत घालूं या आणि बाकी हजार रुपये आपल्याला खर्चायला राहातील."

देवाचे दर्शन करताना मीनाक्षीने आपल्या अंगावरचे दागिने हुंडीत टाकले व नवऱ्याने दिलेले हजार रुपयेदेखील त्यांत टाकले. ते न पाहाता इकडे प्रभुगुप्ताने आपल्याजवळचे रुपयेही हुंडीत घातले.

दर्शन वगैरे झाल्यानंतर जेव्हां दोघेही मंदिराबाहेर आले, तेव्हां प्रभुगुप्ताने मीनाक्षीला म्हटलं, "रुपये नीट सांभाळून ठेव हां! इथे भुरटे चोर भरपूर असतात!"

"रुपये तर तुमच्याजवळच आहेत. माझ्या-जवळ जे दिलेत ते मी हुंडीत टाकले." मीनाक्षीने म्हटलं.

दोघांनाही लगेच आपली चूक समजली. त्यावर मीनाक्षीने प्रभुगुप्ताला विचारलं, "देवाच्या हिश्श्यामधे तुम्ही चुकीचा हिशेब दाखवला नाहीत ना?"

प्रभुगुप्ताने शरमून जाऊन मान खाली घातली. दोघांच्याजवळ जे पैसे शिल्लक राहिले होते ते एका दिवसाच्या खर्चापुरते देखील पुरेसे नव्हते. येताना रस्त्यांत उपास करीत, याचना करीत, अनेक संकटे झेलीत त्यांना परत यावे लागले.

बऱ्याच दिवसानंतर प्रभुगुप्त गांवी परत आलाय हे कळताच गांवातले कांहीजण त्याच्या-सोबतच घरापर्यंत आले. आश्चर्याची गोष्ट म्हणजे जाताना जो बैरागी दिसला होता, तो अजूनही तिथेच होता.

बैराग्याने पुढे येऊन प्रभुगुप्ताला विचारलं, "तुमची यात्रा व्यवस्थितपणे पार पडली ना?" प्रभुगुप्ताने घुश्श्यांत उत्तर दिले, "हो, हो, अगदी चांगली पार पडली. परत येताना रस्त्यांत भीक मागतच आलो."

"पण जायच्यापूर्वी तुम्ही हेच म्हणाला होता ना? ठीक आहे, आता मी निघतो." असं म्हणून बैरागी तिथून निघून गेला. "या बैराग्याने कल्पनेच्याबाहेर चांगुलपणा दाखवला हं म्हणून त्याला हे बक्षिस मिळालं." एका बाईने टीका केली.

"म्हणजे, तुमच्या बोलण्याचा अर्थ नाही मला समजला." प्रभुगुप्त म्हणाला.

"सांगू? जेव्हां तुम्ही यात्रेला गेलात तेव्हां-पासून एखाद्या इमानी कुत्र्यासारखी या बैराग्याने तुमच्या घरावर रखवाली केली होती. परवा रात्रीं अचानक तुमच्या घरावर दरोडा घालायला चोर आले, तेव्हां ह्या बैराग्याने आरडाओरडा करुन लोकांना गोळा केले. नाहीतर तुमची सारी संपत्ती चोरांनी लुटून नेली असती. पण तुम्ही उलट त्या बैराग्यालाच चोर समजता आहात!" त्या स्त्रीने सुनावले.

"तीन पैशाचे भुक्कड पुण्य - पण त्याने आज आपली सारी संपत्ती राखली!" मीनाक्षीने नवऱ्याकडे टक लावून बघत म्हटले.

प्रभुगुप्ताला आपल्या मूर्खपणाबद्दल फार पश्चात्ताप झाला. त्या दिवसापासून दानधर्म करताना त्याने हात आंखडता घेतला नाही व लोकांच्यातही नांव मिळवले.

पांढऱ्या दाढीचा काळा साधू

चिंतामणीपुरांत राजाराम नांवाचा एक मुलगा होता. त्याचा पिता रघुवीर हा गांवातला धनिक भूपती याचा नोकर होता. रघुवीरचे आपल्या मुलावर फार प्रेम होते. राजाराम लहान असतानाच त्याची आई वारली, म्हणून रघुवीरने राजारामला फार जपले व त्याचे पालनपोषण केले. आपण खूप शिकावे, लिहावे, वाचावे, अशी राजारामची तीव्र इच्छा होती. आपला मुलगा चांगला शिकावा असे रघुवीरला ही वाटत होतेच.

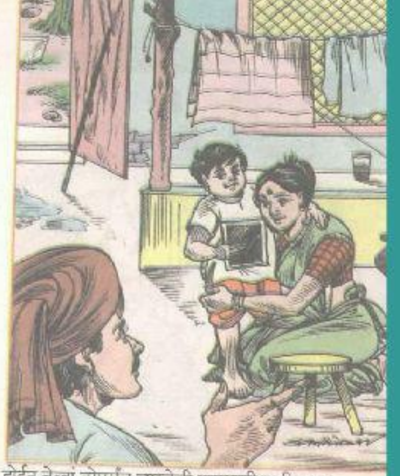
पण भूपतीची पत्नी भानुमती हिला मात्र हे मुळींच पसंत नव्हते. तिला भीती वाटत होती कीं जर राजाराम सुशिक्षित झाला तर रघुवीरच्या पश्चात तो घरकाम करणार नाही. एक दिवस तिने रघुवीरला समजावले, "तुझा मुलगा आता दहा वर्षांचा झाला आहे. आता तो घरांतले काम करुं शकेल. याच्यापुढें तू आमराईतले काम सांभाळ. आमराईंत जी झोंपडी आहे, तिथें तुम्ही दोघेही राहूं शकाल."

"राजारामला खूप शिकायचा माझी फार इच्छा आहे बाईसाहेब," रघुवीर हात चोळत म्हणाला.

हे ऐकून भानुमतीने आवाज चढवून म्हटले, "कसली भिकार इच्छा घेऊन बसला आहेस तूं? शिकून काय अन्नवस्त्र लगेच मिळणार आहे कां? तू एक लक्षांत घे. पंचवीस वर्षांचा होईपर्यंत जर तुझ्या मुलाने इथे नोकरी केलीन तर, त्याला जी रक्कम मिळायला हवी ती मी माझ्याजवळ सांठवून ठेवीन. त्यावेळीं ती संपूर्ण रक्कम मी त्याला देईन. ते पैसे तू व्याजी लाव म्हणजे त्याला आरामशीरपणें जगता येईल. उगीच वेडेपणा करुं नकोस. त्याला शिकवण्यापेक्षां कामधंद्याला लावलंस तर फायदा आहे बघ." तिने जोरांत सांगितलं.

अशा परिस्थितींत बिचारा रघुवीर काय करणार? त्याने आपल्या मुलाला भूपतीच्या घरांत नोकरीला ठेवले, आणि आमराईंतल्या झोपडीत राहून तो बागेचे काम बघूं लागला.

कांही वर्षें उलटली. कांहीतरी आजाराचे निमित्त होऊन अचानक रघुवीर मरण पावला. त्यानंतर वर्षातच भानुमतीने राजारामचे लग्न करुन दिले. त्याची पत्नी चंपा हिला भानुमतीने घरांत मोलकरीण म्हणून कामाला लावले आणि राजारामवर आमराईचे काम सोंपवले.

अशीच सहा वर्षे गेली. राजारामचा मुलगा रघुराम आता पांच वर्षांचा झाला होता. तो फार हुशार आणि चुणचुणीत होता. गांवातल्या शाळेंत शिकायला जात होता. आणि सगळ्या विषयांमधे त्याला पहिला क्रमांक मिळत असे. त्याची बुद्धिमत्ता पाहून एके दिवशी राजाराम आपल्या पत्नीला म्हणाला, "मला कांही शिक्षण घेणं जमलं नाही. निदान आपल्या मुलाला तरी आपण खूप शिकवूं या, म्हणजे त्याला माझ्यासारखी नोकरी करायची वेळ येणार नाही." पण निराशेच्या स्वरांत चंपा पतीला म्हणाली, "तुमचा विचार अगदी उत्तम आहे. पण त्याच्यासाठी आपल्याजवळ तितके पैसे कांही शिल्लक नाहीत. जेवढे मिळतात ते सारे खर्च होऊन जातात. एक पैसादेखील शिल्लक राहात नाही घरांत. तेव्हां मुलाला कशाच्या जोरावर आपण शिकवणार?"

राजारामने थोडा वेळ विचार करुन म्हटले, "भूपती साहेबांच्या घरांतली सारी व्यवस्था व देखभाल भानुमती बाईसाहेबच करतात. त्यांच्या हातांत सारी सूत्रें असतात. मी दहा वर्षांचा असताना त्यांच्याकडे नोकरीला राहिलो. त्यांनी वचन दिलं होतं कीं जेव्हां मी पंचवीस वर्षांचा होईन तेव्हां तोपर्यंत जमलेली पगाराची सारी रक्कम त्या मला एकावेळीं देतील. आतापर्यंत ती रक्कम जवळजवळ दहा हजारांपर्यंत जमलेली असेल. ते पैसे घेऊन आपण शहरांत कांहीतरी व्यापार सुरुं करुं या. जरा जम बसला कीं रघुरामच्या उच्च शिक्षणाची व्यवस्थाही आपण करुं शकूं." चंपाला ही कल्पना पटली.

आपला निर्णय सांगायला म्हणून राजाराम भूपतीच्या घरी गेला. त्याने आपला विचार जेव्हां भानुमतीला सांगितला तेव्हां भूपतीदेखील तिथें हजर होता. सारं कांही ऐकल्यानंतर भानुमती म्हणाली, "तुझ्या वडिलांचीदेखील अशीच नाहक कल्पना होती. पण जसे मांजरीच्या पोटांतून मांजराचे पिलूं येते, तसे नोकराच्या मुलाने तशीच नोकरी धरायला हवी. आता राहिली पैशाची गोष्ट! माझ्या माहिती व हिशेबानुसार तुमच्या पैशापैकी एक पैसादेखील आमच्यापाशी

- वरप्रसाद -

आता शिल्लक नाही. खूप वर्षांपूर्वींच तुझ्या वडिलांनी ती रक्कम घेतलेली होती."

आपली बायको धडधडीत खोटे बोलते आहे हे भूपतीला ठाऊक होतं, पण तिच्या रागाला घाबरुन तो गप्प बसला.

कांहीही न बोलता राजाराम निमूटपणें घरीं परत गेला. त्या रात्रीं फार मोठे वादळ झाले. रात्रभर भूपती व भानुमतीला आमराईतल्या झाडांवरच्या आंब्यांची काळजी लागून राहिली.

सकाळीं उठल्याबरोबर दोघेही घोडागाडींत बसून बागेकडे आले. तिथें चंपा रघुरामला जवळ घेऊन बसलेली होती. साऱ्या बागेंत आंबे इकडेतिकडे पडलेले होते. सगळ्या फळांचा असा नाश झालेला बघून भानुमतीला फारच वाईट वाटले. तिने रागीट स्वरांत चंपाला विचारले, "तुझा नवरा कुठे आहे? आणि अजून तू आमच्या घरीं कामावर कशी गेली नाहीस?"

चंपाने केविलवाण्या सुरांत उत्तर दिले, "बाईसाहेब, काल रात्रीं एक विचित्र घटना घडली. वादळ होतं तेव्हां कुणीतरी आमचं दार वाजवलं. तो खडखड आवाज ऐकून माझ्या पतींनी दार उघडलं, तर समोर एक पांढऱ्या दाढीचा एक काळा साधू उभा होता. त्यांचे अंग संपूर्णपणें पावसांत भिजलेले होते.

"मी अगदी उपाशी आहे. कांहीतरी खायला देशील कां ग बाई? थोडा भात आणि ताक असलं तरी पुरे होईल. त्यावर माझी भूक भागवीन." कांपऱ्या स्वरांत साधूने विचारले.

"बाईसाहेब, तो साधूमहाराज म्हणजे कुणीतरी मोठा माणूस असला पाहिले. मी पितळेच्या लहान थाळींत थोडा भात वाढला नि ताक दिले. त्याने तो भात खाल्ला व उरलेले ताक प्यायले. कांहीही न बोलता नंतर तो त्या मुसळधार पावसांत निघून गेला. त्यानंतर मी पाहिलं तर ती पितळी थाळी आणि लोटी कंदिलाच्या उजेडांत खूपच चमकत होती. साधूचा हात लागल्यावर ती भांडी सोन्याची झाली हे आम्हाला कळलं. म्हणून रघुरामचे वडील ती भांडी घेऊन शहरांत सोनाराकडे गेले आहेत. ती विकली कीं तिथेच ते व्यापार सुरुं करणार आहेत." रघुरामला कौतुकाने जवळ घेत चंपा म्हणाली.

आपल्या नोकरांच्या या सौभाग्यावर भानुमती मत्सराने जळफळूं लागली. कांहीही न बोलता, एकवार चंपाकडे रागीट नजरेने बघत ती आपल्या पतीबरोबर घरी निघून गेली.

त्या दिवशीदेखील सूर्यास्तानंतर सोसाट्याचा वारा सुटला आणि पाऊस सुरुं झाला. रात्रीची वेळ होती. भूपतीने घोडे तबेल्यांत बांधून तो झोंपी गेला होता. भानुमती उघड्या खिडक्या बंद करायला म्हणून उठली. विजेच्या चकचकाटांत तिला पांढरी दाढीवाला काळा साधू दिसला. स्वतः च्या डोळ्यांवर तिचा विश्वासच बसेना.

तिने ताबडतोब घराचा प्रमुख दरवाजा उघडला आणि ती त्या साधूला म्हणाली, "स्वामीजी, आपण आंत यावं. पावसांत आपण भिजला आहात."

आंत आल्यानंतर साधूने म्हटलं, "मला फार भूक लागलीय. कांहीतरी खायला द्याल कां?" त्याचा आवाज अस्पष्टसा होता.

भानुमतीने त्याला लगेच बदलायला म्हणून नवीन कपडे दिले आणि त्याला एका गोल टेबलाजवळ खुर्चीवर बसवलं. नंतर ती स्वयंपाकघरांत गेली आणि एका ताटांत जेवण आणि पाण्याचे तांब्याभांडे घेऊन ती आली.

साधूने भोजन केले व नंतर तो भानुमतीला म्हणाला, "अन्नपूर्णेसारखं सुग्रास भोजन देऊन आज तू माझी भूक भागवली आहेस." आणि तो बाहेर पावसाकडे बघूं लागला. भानुमती त्याला म्हणाली, "इतक्या मुसळधार पावसांत आपण कसे नि कुठे जाणार? त्यापेक्षां इथेंच रहा. या लोखंडी पेटीवर आपण आराम करा. सकाळीं उठल्यानंतर आपण जाऊं शकाल." तिला आंतून आनंदाच्या उकळ्या फुटत होत्या.

साधू आनंदाने त्या लोखंडी पेटीवर झोंपला. खूष होऊन भानुमती आपल्या खोलींत झोंपायला गेली.

उशीरा झोपल्यामुळें भानुमतीला सात वाजून गेले तरी जाग आली नव्हती. जेव्हां ती उठून पलंगावर बसली, तेव्हां तिला साधूची आठवण झाली. उठून ती जिथें साधू रात्रीं लोखंडी पेटीवर झोंपला होता, त्याजागी गेली. तिथें साधू नव्हता. भानुमतीला वाटलं कीं संबंध पेटीच सोन्याची झाली असेल, म्हणून तिने जवळ येऊन पुन्हां पुन्हां निरखून पाहिले. पेटींत कांहीही बदल झालेला नव्हता. अगोदर जशी पेटी होती, तशीच आत्ताही होती. पण पेटी उघडी होती. ते बघून भानुमती जोरजोराने ओरडायला लागली.

ती पेटी पुन्हां न्याहाळत ती स्वत:शीच बडबडत राहिली, "एका चोराला मी मोठा शक्तिमान साधु समजले, घरांत बोलावून त्याला पोटभर जेवूं घातले. त्या पेटीमधे कितीतरी दागदागिने होते, सोन्याच्या मोहोरा होत्या, सगळं कांही तो घेऊन गेला. माझं सारं सोनंनाणं त्याने लुबाडलं." तिचा राग अनावर झाला, हातापाय थरथर कांपायला लागले. जोराने किंचाळत ती बेभान होऊन जमिनीवर बेशुद्ध पडली.

तिची किंचाळी ऐकून भूपती तिथें आला. त्यावेळीं भानुमती "धन, चोर, साधू" असं कांहीतरी असंबद्ध बरळत होती. भूपतीने पेटींत वांकून पाहिले. त्यांतले दागदागिने व इतर किंमती वस्तू सर्व तिथल्यातिथेच होत्या. परंतु राजारामला पंचवीस वर्षांचा झाल्यावर द्यावयाच्या पगाराची रक्कम ज्या थैलींत सांठवून ठेवलेली होती, ती थैली मात्र तिथून नाहीशी झालेली होती.

ते बघितल्याबरोबर हा इथे आलेला साधू कोण असावा ते भूपतीच्या लक्षांत आले. याचा अर्थ इतकाच झाला कीं राजारामचे पैसे ज्या थैलींत होते, ती थैलीच फक्त त्याने तिथून नेलेली होती. आपल्या नोकराच्या प्रामाणिकपणाबद्दल त्याला आश्चर्य वाटले आणि त्याबरोबर तितकाच आनंदही झाला.

त्याने मोठ्या प्रेमाने भानुमतीच्या खांद्यावर हात ठेवला व तिला समजावत तो म्हणाला, "घाबरूं नकोस, आपले धन अगदी सुरक्षित आहे."

पण भानुमती उठून बसण्याच्या स्थितींत नव्हती. ती अजूनही बरळत होती. भूपतीने लागलीच वैद्यबुवांना बोलावले. वैद्यांनी तिची सर्व प्रकारे परीक्षा केली आणि आपले निदान सांगितले, "यांच्या मनावर कांहीतरी जोरदार धक्का बसलेला आहे. सहासात महिने तरी यांच्या मनाला कांहीही त्रास होणार नाही याची काळजी तुम्ही घ्यायला हवी. मी ही योग्य ती परीक्षा करीत राहीन व उपचार करीनच."

पण सहा महिने झाले तरी भानुमती सांवरली नाही. "माझे सोने गेले, सगळे सोनेनाणे गेले." असं म्हणत ती स्वत:शीच बडबडत राही. तिला वेड लागले होते. या दुर्घटनेनंतर भूपतीने खूप विचार केला, गांवातल्या ज्येष्ठ मंडळींशी चर्चा केली, सल्ला घेतला, आणि आपल्या संपत्तीतून गांवातल्या गरीब मुलांसाठी फुकट शिक्षण देणारी एक शाळा सुरूं केली.

चतुर चित्रकार

प्राचीन काळीं भारतांतल्या मध्यभागातून एक प्रतिभावंत चित्रकार यवनांच्या देशांत गेला. तिथें एक अनोळखी यंत्राचार्य होता. त्याने या चित्रकाराला आपल्या घरीं ठेवून घेतले. त्याची सरबराई व व्यवस्था करण्यासाठी त्याने स्वत: तयार केलेली एक यांत्रिक स्त्री नियुक्त केली.

ती यांत्रिक स्त्री चित्रकाराचे पाय धुऊन परत जात होती. ही यांत्रिक स्त्री दिसण्यांत आणि हालचालींत इतकी जिवंत वाटत होती कीं तिला बघून चित्रकाराला वाटले कीं खरोखरीच ती एक स्त्रीसेविका आहे. तो तिला कांहीतरी विचारूं लागला. पण तिने कांहीच उत्तर दिले नाही.

म्हणून त्याने तिचा हात पकडून खेंचला. त्या धक्क्याने त्या मूर्तीमधले जोडलेले भाग सैल झाले आणि ती मूर्ती खाली पडली. ती एक कृत्रिम यांत्रिक मूर्ती आहे हे चित्रकाराच्या लक्षांत आले. यंत्राचार्याची अचाट बुद्धिमत्ता पाहून तो चकित झाला. त्याचबरोबर ती यांत्रिक आपण बनवलेली आहे, त्याबद्दलचे गुपित त्यानें आपल्याला सांगितले नाही म्हणून तो जरासा नाराज झाला. त्याला तो एक प्रकारे अपमान वाटला. या गोष्टीची बोंच त्याला खटकत राहिली. आपल्या अद्‌भुत चित्रकलेचा परिचय या यंत्राचार्याला आपण द्यायला हवा असा चित्रकाराने निर्णय घेतला.

लागलीच चित्र काढायला त्याने सुरवात केली. त्याने असे चित्र रेखले कीं स्वत: चित्रकाराने आपल्या गळ्याला फांस अडकवला आहे आणि तो त्या फांसावर लटकत आहे. ते चित्र पूर्ण करुन आपल्या दालनांत त्याने अशा जागी लावले कीं कुणी बाहेरच्या खोलींतून आंत डोकावून जर बघितले तर त्याला ते चित्र समोरच दिसावे. चित्र तसे भिंतीवर लावून चित्रकार त्याच दालनांत कांही लांकडे ठेवलेली होती त्या ढिगामागे लपून बसला.

थोड्या वेळानंतर यंत्राचार्य त्या दालनावरुन पुढे जात होता. दार उघडे होते म्हणून त्याने सहज आंत नजर टाकली. जमिनीवर पडलेली ती यांत्रिक मूर्ती आणि फांसावर लोंबकळत असलेला चित्रकाराचा देह त्याने बघितला.

ते दृश्य बघून यंत्राचार्य खूपच घाबरला. त्याने बनवलेली यांत्रिक मूर्ती मोडली व नष्ट झाली त्याची त्याला काळजी वाटत नव्हती; पण भारतांतून आलेला एक पाहुणा चित्रकार त्याच्या घरी राहात होता, त्याचा मृत्यू व्हावा याचे त्याला फार दु:ख झाले. त्या अपमृत्यूचा दोष त्याच्या डोक्यावर लादला जाऊं नये म्हणून त्याने या घटनेची माहिती सरकारी अधिकाऱ्यांना कळवून त्यांना याचा तपास करण्यास सांगायचे ठरवले.

त्याप्रमाणे यंत्राचार्य त्याच्या देशाच्या राजाच्या दरबारांत गेला आणि त्याने सारी हकीकत सांगितली. राजाने संपूर्ण चौकशी करण्यासाठी आपल्या दरबारांतले अधिकारी यंत्राचार्याच्या घरीं पाठवले.

अधिकाऱ्यांनी येऊन चित्रकाराच्या खोलींत डोकावून पाहिले. चित्रकाराचे लोंबकाळणारे शव त्यांनी पाहिले.

ते शव खाली कसे उतरवावे याचा विचार ते करुं लागले. कांही लोकांनी चित्रकाराच्या गळ्याभोवतीचा फांस कापावा म्हणून तलवार, भाले व सुऱ्याही आणल्या.

त्यावेळीं तिथें लपून बसलेला चित्रकार पुढे आला. त्याला पाहून सर्वजण आश्चर्यचकित झाले.

चित्रकाराने यंत्राचार्याला म्हटलं, "महाशय, आपण आपल्या यांत्रिक सेविकेला माझ्या दिमतीसाठी दिलेत आणि मला बुचकळ्यांत पाडलेत. आपल्या हुशारीने मला एकट्यालाच गोंधळून टाकलेत. म्हणून मी देखील माझ्या हुशारीचा प्रयोग केला, आणि तुम्ही नि राजेसाहेबांनी पाठवलेले अधिकारी या सर्वांनाच मी बुचकळ्यांत पाडले आहे."

हे ऐकून यंत्राचार्याने लाजेने मान खाली घातली. आणि भारताच्या महान कलाकाराची मनोमन वाहवा केली.

5

आर्य

अज्ञात राजकुमाराचे रहस्य

शांतिपुर अशांत आहे. शांतिदेव राजाने आपली राणी व छोट्या बाळाला राजवाड्याबाहेर पाठवले आहे. राजा वीरसिंहाच्या सैनिकांशी सामना करतो आणि किल्ल्याशेजारी असलेल्या नदींत उडी मारतो. जयानंदस्वामी व त्यांचे शिष्य यांची भेट एका स्त्रीशी व बालकाशी होते. त्यांच्या डोळ्यांसमोर ती स्त्री मरण पावते. तिच्या शवाची राखण करायला हवी. ती कोण करील?

चित्र : गांधीअय्या

CHANDOBA (Marathi) DECEMBER 200[illegible]
Regd. with Registrar of Newspapers for India No. [illegible]

